

Šenoini povijesni romani

Bertić, Ivana

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:673705>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-09**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Ivana Bertić

ŠENOINI POVIJESNI ROMANI

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2023.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA KROATOLOGIJU

Ivana Bertić

ŠENOINI POVIJESNI ROMANI

DIPLOMSKI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Domagoj Brozović

Zagreb, 2023.

Šenoini povijesni romani

Sažetak

U ovom se radu analiziraju povijesni romani Augusta Šenoe, začetnika ovog žanra u hrvatskoj književnosti. Na početku rada donosi se pregled Šenoina života i njegove djelatnosti, a potom se na temelju relevantne literature pokušava definirati pojam "povijesnog romana", utvrđuje vrijeme njegova nastanka, te donose njegove značajke i obilježja. U europskim književnostima uzorom povijesnom romanu bio je škotski književnik Walter Scott, čijim se modelom djelomično poslužio i August Šenoa u koncipiranju svojih povijesnih romana. Prvi Šenin povijesni roman je *Zlatarovo zlato* iz 1871., a potom slijede još četiri povijesna romana: *Čuvaj se senjske ruke* 1875., *Seljačka buna* 1876., *Diogenes* 1878. i *Kletva* 1880.-1881. Šenoini povijesni romani značajno su utjecali na čitateljsku publiku onoga vremena, no i danas su neizostavni dio popularne hrvatske književnosti. U radu se analiziraju Šenoini romani, njihova tematika, patriotski naboj, dokumentarnost, književnopovijesni i politički kontekst, izbor i karakterizacija likova, kompozicija i stilske značajke. Šenoino djelo stoji na razmeđi romantizma i realizma, pa čak i prosvjetiteljstva, a njegov značaj se očituje u originalnosti pristupa i vještini fabuliranja te stvaranju i širenju hrvatske čitalačke publike.

Ključne riječi: povijesni roman, Walter Scott, August Šenoa, *Zlatarovo zlato*, *Čuvaj se senjske ruke*, *Seljačka buna*, *Diogenes*, *Kletva*

Šenoa's historical novels

Abstract

This paper analyses the historical novels written by August Šenoa, the originator of this genre in Croatian literature. The beginning of the paper provides an overview of Šenoa's life and work, while the rest, based on the relevant literature, is an attempt to define the term historical novel, determine the time of its creation, and present its features and characteristics. In European literature, the role model for the historical novel was the Scottish writer Sir Walter Scott, who partially inspired August Šenoa in the conception of his historical novels. Šenoa's first historical novel was *Zlatarovo zlato* from 1871, followed by four more historical novels: *Čuvaj se Senjske ruke* 1875, *Seljačka buna* 1876, *Diogenes* 1878 and *Kletva* 1880-1881. Šenoa's historical novels had a significant impact on the readership of that time, but even today they are an indispensable part of popular Croatian literature. The paper studies Šenoa's novels regarding their subject matter, patriotic charge, documentary nature, literary-historical and political context, choice and description of characters, composition and stylistic features. Šenoa's work stands between romanticism and realism, and even touches upon enlightenment, with its significance manifested in the originality of approach, his narrative skill and the establishment of the Croatian readership.

Keywords: historical novel, Walter Scott, August Šenoa, *Zlatarovo zlato*, *Čuvaj se senjske ruke*, *Seljačka buna*, *Diogenes*, *Kletva*

Sadržaj

1. Uvod	2
2. Život i djelo Augusta Šenoe	3
3. Razvoj i značajke povijesnog romana u Europi	7
4. Hrvatski povijesni roman	11
5. Povijesni izvori Šenoinim romanima	21
6. Teme Šenoinih povijesnih romana	26
6.1. <i>Likovi</i>	37
6.2. <i>Kompozicija Šenoinih romana</i>	42
6.3. <i>Stilska sredstva u romanima</i>	44
7. Zaključak:	49
Literatura:	51

1. Uvod

August Šenoa, hrvatski je književnik rođen u Zagrebu, prvi je pravi romansijer u hrvatskoj književnosti i autor prvoga hrvatskoga povijesnog romana *Zlatarovo zlato* iz 1871. godine. Njegovi povijesni romani nastaju na temelju događaja iz hrvatske povijesti, ali i studioznog proučavanja arhivske građe, te prikazuju živote plemstva i običnog puka, kao i njihovu borbu za vladavinu prava, slobodu i nacionalnu nezavisnost. Cilj ovog rada je iznijeti i razjasniti postanak povijesnog romana, njegove temeljne žanrovske odrednice, književnopovijesni kontekst nastanka povijesnog romana i utjecaj modela Waltera Scotta na Šenoino književno stvaralaštvo te pokazati originalnost i relevantnost Šenoina djela.

U radu se koristi relevantna literatura, počevši od *Leksikona hrvatskih pisaca*, rada Mire Sertić *Stilske osobine hrvatskog historijskog romana*, te studija Stanka Lasića i Julijane Matanović o Šenoinim povijesnim romanima, kao i druge knjige, radovi i studije koje govore o postanku i razvoju povijesnog romana. Kao temeljni predložak za raspravu o žanru korišteni su povijesni romani Augusta Šenoe.

2. Život i djelo Augusta Šenoa

Pisac, začetnik hrvatskog povijesnog romana, kritičar, prevoditelj i reformator kazališta, August Šenoa, rođen je 14. studenog 1838. godine u Zagrebu. Njegov otac Alois Schönoa, doselio je u Zagreb iz Pešte i radio kao biskupski slastičar. Godine 1838. oženio je Tereziju pl. Rabacs i u istoj godini dobio sina Augusta. Augustovo odrastanje obilježila je roditeljska ljubav prema književnosti, njemačkoj književnosti, glazbi i kazalištu. Maleni je August svake večeri slušao majku kako mu čita njemačka književna djela, pa je tako već s osam godina naučio recitirati Schillerovu pjesmu *Die Glocke* (Škreb, 1998: 224). Iako se roditelji drže uvjerenja da su češkog podrijetla, otac se ipak potpisivao njemačkim pravopisom. Ljubav prema domovini August nije naslijedio od oca jer otac do smrti nije naučio tečno hrvatski jezik, pa time August dokazuje da je "domovima izbor". Svoje djetinjstvo August je proveo u rodnome gradu, odrastajući kao siročić bez majke i pod malograđanskom senilnom konzervativnošću oca (Živančević, Frangeš 1975: 339–340).

Pučku školu pohađao je u Zagrebu i već od tada kročio stopama liberalnih i slobodoumnih ideja te stao na stranu oporbenjaka. Gornjogradsku gimnaziju koja je čeličila rodoljube, završio je u Zagrebu 1857. godine s odličnim uspjehom. Sveučilišni studij započeo je na Pravoslavnoj akademiji u Zagrebu te potom uz pomoć Strossmayerove stipendije upisao pravo u Pragu "da se spremi za profesora na zagrebačkoj pravoslavnoj akademiji" (Škreb, 1998: 224-225). U Pragu započinje pisati novinarske i književne radove poznatije pod nazivom *Praški listići* te ih redovito šalje u redakciju časopisa *Pozor* u Zagrebu.

Nezadovoljan studentskim životom, Šenoa napušta studij i okreće se politici. Svoje nezadovoljstvo studijem i boravkom, te materijalne neprilike, odnosno siromaštvo u kojem je očigledno morao živjeti u Pragu, opisuje 1862. godine u pismu upućenom Račkom i Strossmayeru. U pismu Franji Račkome, Šenoa piše da ne želi sam sebe hvaliti, ali da je sve ispitate položio s "najboljim uspjehom", te da mu je "nauka i obrazovanje" jedina zabava, knjiga mu je jedino zadovoljstvo. Svoje znanje nastojao je produbiti i "usavršiti se u slavenskim jezicima i slavenskim pa i inim literaturama, u publicističkoj i inoj nauci", a ako ga sreća posluži to će dokazati svojim perom kada se vrati u domovinu. Međutim zbog neredovitih primanja

stipendije, suočava se s neimaštinom, bolestima, a njegov vapaj za pomoć ne dopire nigdje (Šenoa, 1978:367-368). U pismu Josipu Jurju Strossmayeru, Šenoa je pisao o istim tim nedaćama povezanim s neredovitim financiranjem i uzaludnim traženjem potpore za život i studij na različitim stranama. Stoga se obraća samom Strossmayeru tražeći pomoć: " Mnoga me muka mučila, dugo mi je pero ustezalo, tražio sam glavom i rukom pomoći, ali badava, i tako nadvlada najskrajnija bijeda sve moje ustezanje, te me nagnu obratiti se na veledušje Preuzvišenosti." Nadalje, spominje neuspjele pokušaje dobivanja stipendije i ističe kraljevsko namjesničko vijeće koje ni ne odgovori na zamolbu. Stoga mu jedina nada ostaje u Strossmayeru (Preuzvišenosti), te u pismu moli potporu od 150 forinti (Šenoa, 1978: 370).

Godine 1865. na poziv Abela Lukšića, Šenoa odlazi u Beč gdje uređuje listove *Glasonoša* i *Slawische Blätter*, te tamo ostaje godinu dana (Škreb,1998: 227). Programatski članak *Naša književnost* piše potkraj 1864. godine i objavljuje u *Glasonoši* u siječnju 1865. Tim pregledom hrvatske književnosti započinje polemiku s Dimitrijem Demeterom, od kojeg 1866. godine preuzima vodstvo hrvatske dramske kazališne kuće. Šenoa je želio reformirati glumište, uvesti klasike i suvremene autore, kao i uvesti standardni jezik kojim nije bio zadovoljan. Time je postao prvi hrvatski kazališni kritičar.

Iste godine u *Pozoru* izlazi njegov manifest *O hrvatskom kazalištu* u kojem izlaže stanje u glumištu, kao i program budućeg razvitka. U svom naumu Šenoa je samo djelomično uspio. Na scenu je postavio klasike Shakespearea, Molièrea, Schillera i Goethea, kao i francuske suvremene autore Sardoua i Scribea (Nemec, 2000: 688).

Povratkom u Zagreb 1. travnja 1866. godine, namještenje nalazi u uredništvu časopisa *Pozor*. Na stranicama časopisa *Pozor*, *Glasonoša*, *Naše gore list* i *Leptir*, Šenoa je postigao literarnu afirmaciju.

Desetak godina poslije, Šenoa piše *Zagrebulje*, blistave feljtone suvremenog života Zagreba, u kojima govori o općim prilikama i o sebi. *Zagrebulje* su izlazile u nastavcima, u *Pozoru* 1866.-67., u *Vijencu* 1877. i 1879.-80. U *Zagrebuljama* opisuje balove, poklade, birokratske zavrzlake, političke manipulacije i negativne komentare primitivne i odnarođene

publike prema književnosti i općenito umjetnosti. *Zagrebulje* su imale velik odjek u javnosti, te Šenoa njima utire svoj put do publike.

Svoju ljubav prema kazalištu Šenoa je pokazao kada se okušao kao autor na dramskom polju s komedijom u tri čina *Ljubica*. Tom komedijom Šenoa je želio prikazati realistične portrete suvremenog zagrebačkog života, okupljajući šablonizirajuće likove oko glavne junakinje, tipične zagrebačke malograđanke Ljubice. Konverzacijska komedija prožeta je protagonistima s isforsiranim humorističkim elementima, te naglašenom političkom aluzivnošću (Šicel, 2012: 206).

Nakon neuspjeha kazališne komedije *Ljubica* 1868., zauzima mjesto gradskog bilježnika 1871., ženi se Slavicom pl. Ištvančić, a 1874. postaje glavni urednik, inspirator i suradnik časopisa *Vienac* i na toj poziciji ostaje sve do svoje smrti. U *Viencu* 1871. objavljuje prvi hrvatski moderni roman *Zlatarovo zlato*, kao i mnogo svojih pjesama, književnih djela, pripovjedaka i kritika. Uz pisanje, Šenoa se bavio i prevođenjem poezije, uglavnom s njemačkog jezika. Roman *Prijan Lovro* izlazi 1873.; roman *Čuvaj se senjske ruke* 1875.; *Antologija pjesništva hrvatskoga i srpskoga umjetnoga i narodnoga* 1876.; *Seljačka buna* 1877.; pripovijest *Karanfil s pjesnikova groba* i roman *Diogenes* 1878.; pripovijest *Vladimir* i *Prosjak Luka* 1879.; pripovijest *Kanarinčeva ljubovca* i početak romana *Kletva* 1880. Za potpredsjednika Matice hrvatske izabran je 1877. godine.

Nakon razornog potresa u Zagrebu 1880. godine, kao gradski bilježnik Šenoa obilazi ruševine pomažući stradalima, obolijeva i ne dovršivši roman *Kletva*, umire 13. prosinca 1881., ostavljajući neizbrisiv trag u hrvatskoj književnosti. Roman *Kletva* dovršio je 1882. godine u Zagrebu, prema Šenoinim bilješkama Josip Eugen Tomić.

Šenoa je stvorio povjestice, pjesme pripovjednoga oblika, a u širim kompozicijama kojima se obraćao svome narodu, drugim narodima i čovječanstvu postigao je odgovarajuću akustiku (Živančević, Frangeš, 1975: 345-346). Svoj nacionalni osjećaj pokazuje u pjesmi *Budi svoj!*, duh svojih povijesnih romana prikazuje u pjesmi *Na Ozlju gradu*, a o svom dubokom

humanizmu govori u povjestici *Propast Venecije*. Potom piše povjestice povezane s lokalnim zagrebačkim obilježjima, to su: *Kugina kuća*, *Zmijska kraljica*, *Kameni svatovi* i dr.

Djela je objavljivao i pod pseudonimom Veljko Rabačević, Petrica Kerempuh, Milutin, Branislav, Onufrius Kopriva i pokorni grešnik.

Pokretač za Šenoinu umjetnost bilo je domoljublje, ali i talenat, koji je iskorištavao upravo onako kako se osjećao u datom trenutku i s obzirom na povijesne okolnosti. Svojom tendencioznom i utilitarnom književnošću, uvijek je davao jednostavnu poruku, koju je izrekao mnogo puta kao i u plamenoj "prešernovskoj" zdravici *Napitnica budućnosti* i u gorkoj, indigniranoj antizdravici *Klevetnikom Hrvatske* koja samo naoko ima karakter patriotske pjesme, a zapravo je mnogo više: ljudski program slobode, slobodnih, zbratimljenih naroda koji čine slobodno čovječanstvo (Živančević, Frangeš, 1975: 345).

3. Razvoj i značajke povijesnog romana u Europi

Postanak hrvatskog povijesnog romana ne može se razumjeti niti prikazati drugačije nego kroz prikaz nastanka europskog povijesnog romana. Sertić tvrdi kako su europska literarna događanja i promjene toliko međusobno isprepletena i povezana da nije moguće dobiti cjelovitu i vjernu sliku određene literarne pojave, posebice ako bismo je proučavali zasebno, sa stajalište pojedine književnosti jednog određenog naroda (Sertić, 1970: 175). Epska proza tj. roman u engleskoj i njemačkoj književnosti u sebi sadrži klicu iz koje će se razviti povijesni roman. Kao važan faktor u nastanku povijesnog romana, spominje se roman o Amadis, djelo Španjolca Montalva iz 1508. godine, kao najznačajniji roman koji nasljeđuje stare dvorske epove, zadobiva njihovu publiku i u prijevodu Francuza des Essartsa na francuski, osvaja Europu. Od romana koji su prethodili nastanku povijesnog romana, mogu se spomenuti viteško-pustolovni roman, pikarski roman i gotski roman. Kada govorimo o viteško-pustolovnom romanu, on ima fantastično-pustolovnu radnju koju smješta u geografski i historijski određenu sredinu, nema tragičnih završetaka, a najrašireniji je u Francuskoj iz koje se dalje širio po Njemačkoj i Engleskoj. Najpoznatiji viteški roman je roman o *Amadis* iz 1508. godine.

Nadalje, spomenuti pikarski roman brzo pronalazi svoju publiku, a pojavljuje se u Španjolskoj poznat kao posebna vrsta pustolovnog romana. U radnju uvodi lik snalažljivog i lukavog sluga – pikara, po kojem žanr nosi ime. Prvim pikarskim romanom smatra se *Lazarillo s Tormesa* iz 1554. godine, nepoznatog autora. Osim viteško-pustolovnog i pikarskog, pojavio se i gotski roman. Ova vrsta romana javlja se u Engleskoj u drugoj polovici 18. stoljeća. Karakteriziraju ga natprirodne pojave, npr. povratak mrtvih u realni svijet tj. scene strave i užasa. Primjer gotskog romana je *Otrantski dvorac* Horacea Walpolea.

Možemo zaključiti da se po uzoru na sve navedene vrste romana razvio povijesni roman te iz njih preuzeo teme, motive i oblik. Iz viteškog romana preuzet je lik junaka koji potaknut ljubavlju, kroz pustolovine izvršava zadatke da bi došao do svoje ljubljene. Preuzeti su povijesni junaci te sukobi s protivničkom vojskom, otmice i prurušavanja. Iz pikarskog romana preuzeto je ironiziranje mana svih staleža te promicanje duha snošljivosti, dok je iz gotskog romana preuzeta

napeta priča temeljena na elementima strave i užasa, uz prisutnost duhova i prizore okrutnosti i mučenja.

U studiji *Stilske osobine hrvatskog povijesnog romana* spominje se i trivijalni historijski roman, koji prethodi pravom povijesnom romanu, smješta radnju dalekih krajeva i naroda u određeno razdoblje i to u prošlost svoga naroda. Akcija kao osnova strukture koja je prisutna u trivijalnom povijesnom romanu, smješta ga u romane zbivanja. Posebno je popularan među građanskim staležom koji se zauzima za prošlost svoga naroda, polako razvija nacionalizam i interes za nacionalnu povijest. Tretiranje povijesnog događaja u trivijalno historijskom romanu, odvija se na dvije razine. Poznata povijesna ličnost nalazi se u centru zbivanja i predstavlja glavnog nositelja radnje, ili poznati povijesni događaj i važni povijesni likovi tvore glavni povijesni kontekst, dok manje poznata povijesna lica (slabo poznata u povijesnim dokumentima), ostavljaju piscu prostora za razvijanje fantazije. Moguće je i da se pojavljuju potpuno nepoznata lica koja omogućuju slobodu pri izgradnji fabule (Sertić, 1970: 177). Primjerice, sveznajući, sveprisutni pripovjedač kroz razgovor s čitateljima prezentira tekst ili apostrofira likove koje opisuje.

Povijesni roman u pismima, tj. epistolarni roman prvi se put pojavio u Engleskoj pod utjecajem književnika Richardsona, a njegove su karakteristike pustolovine glavnih i sporednih lica, preuzimanje uloge pripovjedača kako bi lik dočarao vlastiti život ili doživljaj. Ovakav roman najbolje vidimo u Goetheovim *Patnjama mladog Werthera* koji je forma romana napisanog u obliku pisama. Također, u epistolarnim romanima često su prisutni dodaci nizova stranica monotonih povijesnih podataka i činjenica (Sertić, 1970: 177). Nadalje, kad govorimo o likovima povijesnih romana, likovi su prikazani romantizirano, tj. sentimentalno u ljubavnim scenama ili herojski-monumentalno u akcijskim scenama. U povijesnom je romanu uz obilježja romantizma prisutno i sazrijevanje realizma, radnja se temelji na stvarnom historijskom događaju, bez prisutnosti svijeta mašte i bajke koji se javljaju u nekim djelima romantizma. Kao važnu osobnost koja je pronašla mjeru između svih spomenutih romana, važno je spomenuti Waltera Scotta, tvorca modernog europskog povijesnog romana. U njegovu izričaju nalazimo poveznicu s Augustom Šenoom, tvorcem hrvatskog povijesnog romana. Walter Scott napisao je dvadesetak povijesnih romana (*Waverly*, 1814., *Crni patuljak*, 1816., *Rob Roy*, 1817., *Srce Midlothiana*,

1818. i vjerojatno najpoznatiji *Ivanhoe* 1820.) kojima je stekao široku čitateljsku publiku, ali i utjecao na čitav niz sličnih autora u pojedinim europskim književnostima. Augusta Šenou, tvorca hrvatskoga povijesnog romana često se povezuje s njim, pa ga se često u literaturi naziva i „hrvatskim Walterom Scottom“. Ovaj nadimak govori koliko je Šenoa bio majstor ove vrste romana.

Uspoređujući Augusta Šenou s Walterom Scottom, moglo bi se pronaći nekoliko sličnosti. Oba su pisca svoja djela stvarala pretražujući povijesne spise i arhive na čijim temeljima grade fabulu, realistično opisujući živote plemstva i običnog puka, koji se pojavljuju kao epizodni likovi. Da bi pridonijeli autentičnosti, u vlastiti tekst ponegdje dodaju i nepromijenjene autentične povijesne dokumente. Scott među svoje likove dodaje i škotske gorštace koji prikazuju lokalpatriotizam u njegovim romanima. Oba su pisca imali sličnu pozadinu svojih romana, a to su povijesna zbivanja u Škotskoj (kod Scotta) početkom 19. stoljeća i zbivanja u Hrvatskoj (kod Šenoe) u drugoj polovici 19. stoljeća. Vremenski odmak nije stvarao prepreku u opisima nacionalne problematike, koja se na obje strane temeljila na borbi protiv susjeda koji su, kako tvrdi Sertić, bili razvijeniji kako u smislu kulture, tako i u smislu vojske (Sertić, 1970: 202).

Šenoa se čitatelju nastojao približiti opisujući svakodnevicu hrvatskih seljaka i građana Zagreba, djelovanje cehovskih udruženja te opisom velikih scena masa u bitkama. U oblikovanju svojih likova i njihovih karaktera i Šenoa i Scott biraju jednodimenzionalne likove, većinom podređenog položaja. Takvi su likovi, primjerice, sluga ili kmet, sa znatno većim udjelom muških likova. Šenoini su ženski karakteri u većini bolje osmišljeni od Scottovih. Scott se zadržava na detaljima i ulazi u filozofska razmatranja, dok se Šenoa koristi zbijenim i sažetim načinom izražavanja. Oba autora svojim načinom pisanja postižu autentičnost i uvjerljivost povijesnih zbivanja. Važno je spomenuti još neke elemente kojima se služio Scott, a utjecali su na Šenoino stvaralaštvo. Po pitanju kompozicije, Šenoa slijedi Scotta, jer je pozadina romana povijesni događaj, dok se kao epizodna lica javljaju poznate povijesne ličnosti. Glavni likovi su ili izmišljeni ili su slabo poznata lica. S obzirom na razdoblje u kojem je djelovao, Šenou se ne može svrstati samo u jedno razdoblje pa ga neki kritičari ubrajaju među romantičare, dok noviji kritičari naglašavaju više realističnu crtu i skloni su njegove povijesne romane svrstati u realizam. To se prvenstveno može potvrditi u analizi stila pa se kod Šenoe mogu pronaći osobine realizma,

u opisima bitaka, opisu zagrebačkog građanskog ugođaja, a i kronikalnom stilu koji se javlja i u razdoblju realizma.

Romantičarske osobine u Šeninim djelima dokaz su uklapanja u tradiciju europskog povijesnog romana, dok su fabule Šenoinih romana prepune motiva koji su posredstvom romantike ušli u povijesni roman, a naslijeđe su herojsko-galantnih, viteških romana i predromantičarskih stilova (Sertić, 1970: 204). Kao bitan motiv u Šeninim romanima ističe se otmica, ne samo glavne junakinje već otmica djece i odraslih. Prisutni su i motiv žene između dva muškarca ili muškarca između dvije žene, političke i ljubavne spletke, scene jeze, strave i okrutnog mučenja. Sertić smatra da je Šenoa svojim poimanjem svijeta bliži prosvjetiteljstvu nego romantici. Idealizirajući građanski moral bliži je njemačkom prosvjetiteljstvu nego romantici, koja taj moral smatra licemjernim, a povezan je i sa sentimentalizmom koji je prisutan u njegovim povijesnim romanima (Sertić, 1970: 204-205).

Šenin pogled na svijet uvjetovan je okolnostima u kojima se nalazio njegov kraj. U vrijeme nastanka njegovih povijesnih romana, Hrvatska je imala slobodne kraljevske gradove i vlastitu upravu te se stanovnici ne trebaju izboriti za prava, nego sačuvati već stečena od presizanja plemstva. Kao veliki domoljub, Šenoa se zalaže za dobro cijele domovine, no prvenstvo daje opisima događaja u rodnome gradu tj. pobjedi građana nad Stjepkom Gregorijancem, dok opise bitaka s Turcima donosi tek u kraćim crtama (Sertić, 1970: 206). Šenoa se isticao kao lokalpatriot i to jasno pokazuje u opisima svoga grada. (Sertić, 1970: 207). August Šenoa voli seljaka, selo, svoju domovinu i njenu povijest, a posebice narodnu književnost. Njegova djela veličaju povijesne junake i heroje, bitke koje su Hrvati osvajali, velika djela drugih hrvatskih autora, a mogli bismo reći i sve što je hrvatsko.

4. Hrvatski povijesni roman

Povijesni se roman definira kao roman čija je radnja smještena u povijesnom vremenu, dok je samo vrijeme njegova nastanka puno kasnije (Pavlović, 2012: 162). Važno je napomenuti da je hrvatski povijesni roman idejni proizvod ilirizma, a njegov cilj bio je potisnuti široko prisutna njemačka štiva koja su dominirala u hrvatskim čitateljskim krugovima. Polazišna točka romana povijesni je događaj, u kojem se isprepliću ljudske sudbine kao i njihovi politički i moralni sukobi. Kao prvu i osnovnu zadaću povijesnog romana, potrebno je istaknuti analogičnost koja povezuje prošlost i sadašnjost, a kao osobito plodno tlo za razvitak povijesnog romana, razdoblje romantizma, u kojem se roman uzdiže na hijerarhijskoj ljestvici i to zahvaljujući novom shvaćanju povijesti. Povijesni roman bio je sredstvo kojim se žele izraziti nacionalne težnje, ideologemi te mitovi i etičke dileme čitave zajednice, a ujedno i ispuniti osnovna obilježja jedne epohe. Želeći odmaknuti čitateljstvo od tada popularne trivijalne njemačke literature, Šenoa slijedi koncepciju razvijenu u hrvatskom narodnom preporodu, a to je održavanje narodnog duha u službi prosvjeđivanja i osvješćivanja naroda. Hrvatski romantizam javlja se u razdoblju duboko obilježenom nacionalnointegracijskim procesima koji su prožimali sve političke aktere i cjelokupan društveni život trojedne kraljevine (Hrvatske, Slavonije i Dalmacije). U tom smislu Šenin povijesni roman valja promatrati u sklopu tih tendencija i stremljenja. Šenoa je o historičnom romanu u *Viencu* 1874. napisao sljedeće:

U historičnom romanu moraš analogijom među prošlosti i sadanjosti narod dovesti do spoznaje samoga sebe. Zato ima sto prilika. Pusto hvalisanje praotaca, krvava slava prošlih vremena nije zadaća našeg historičkoga romana. Prikazat valja sve grijeha, sve vrline naše minulosti, da se narod uzmogne čuvati grijeha, slijediti vrline. (...) A taj smjer je lahko pogoditi, a tomu se hoće ozbiljna, ustrajna rada, ljubavno piskaranje i slijepo oponašanje tuđih primjera ne znači ništa. (citirano prema Pavlović, 2012: 163)

Iz navedenog citata vidimo kako je Šenoi važno da narod kroz njegova djela shvati vlastitu povijest te da iz vlastite povijesti nauči kako što bolje živjeti u sadašnjosti. Afirmacija romana povezuje se s usponom građanstva, a roman se smatra direktnom vezom između literature i društva. Uzdizanje romana krenulo je još krajem 18. stoljeća kada književnici predstavljaju roman kao svojevrsnu građansku epopeju. S krajem 18. i početkom 19. stoljeća dolazi do

promjena i roman se uzdiže na književnoj ljestvici. Nekoliko je događaja koji su uvjetovali promjene i potaknuli promociju romana, a to su sljedeći:

- 1) povećanje slobodnog vremena uzrokovano je porastom industrijske proizvodnje i manufaktura,
- 2) povećanje životnog standarda srednje klase omogućuje puku odvajanje određenog dijela zarade za zabavu,
- 3) smanjenje cijena knjiga koje postaju dostupne svima, jer se prodaju u trgovinama, na kioscima, u knjižarama i sl.
- 4) formiranje distribucijskih centara npr. izdavačke kuće, klubovi prijatelja knjige i sl.

Kao još jedan bitan čimbenik u romanesknoj proizvodnji ističu se mali zahtjevi u obrazovanju. Roman je štivo koje donosi razonodu, zaokuplja čitatelja i donosi napetu priču. Nemeč smatra da se upravo zbog toga roman brzo i dobro uklopio u kulturu medija i kulturu tiskane knjige (Nemeč, 1995: 50). Dok se roman u Njemačkoj polako širi još od sredine 18. stoljeća, u Hrvatskoj se pojavljuje tek sredinom 19. stoljeća. Kao razlog tome ističe se dominantnost feudalizma, slaba industrijska razvijenost i malobrojno građanstvo pretežno njemačkog podrijetla. Mnogim ljudima knjige i obrazovanje nisu bili dostupni pa je logična posljedica kasniji razvitak pojedinih književnih vrsta. Službeni jezici u tadašnje vrijeme bili su njemački i latinski, dok se hrvatski probio tek nakon pada Bachova apsolutizma 1859. godine i postao službeni jezik. Šenoa u svojim ironičnim opaskama u feljtonima *Zagrebulje* o toj problematici piše ovako: „Rado se šećem po zagrebačkom šetalištu, rado, ali i rijetko po južnoj promenadi. Onuda vrve naše krasotice, pa se vježbaju kao i natražnjački borci 'samostalnosti' hrvatske, u germanskom jeziku.” (citirano prema Nemeč, 1995: 52). Do postupne afirmacije umjetničke proze u hrvatskoj književnosti došlo je u vrijeme Bachova apsolutizma. S dominantne lirike u razdoblju ilirizma, prelazi se u pedesetim i šezdesetim godinama na novelistiku, koja znatno utječe na razvoj romana u postilirskom vremenu. Na toj pseudopovijesnoj i hajdučkoturskoj novelistici gradit će se tematika povijesnih romana Augusta Šenoa, kao i mnogih drugih hrvatskih pisaca.

Kroz novelistiku na hrvatskom jeziku želio se održati duh ilirizma. Novelistika prepuna patetike, naivnosti i didaktičizma, imala je cilj odvratiti hrvatske čitatelje od njemačkih štiva objavljivanih u zabavnom prilogu "Agramer Zeitung" časopisa *Luna*. Upravo je ta rana novelistika zaslužna za kasniji razvoj narativnih postupaka, likova, tema i izražajnih mogućnosti koje vladaju romanesknom produkcijom 19. stoljeća. Za šesto i sedmo desetljeće 19. stoljeća, drži Nemeć, od velike su važnosti djela u stihu pisana pod utjecajem usmene književnosti (Nemeć, 1995: 58). Iako se ne bave povijesnom tematikom već ljubavnim vezama i njihovim preprekama, te ljudskim sudbinama, dostojno upražnjuju mjesto na kojem će se kasnije naći roman. U radu *Vrijeme preporoda kao tema hrvatskoga povijesnoga romana ili o vezi preporoda i hrvatskoga povijesnoga romana* promatra se periodizacija književnosti u kojoj je nastao hrvatski povijesni roman. Matanović objašnjava kako je tadašnji hrvatski povijesni roman svojom prirodom i strukturom bio najbliži preporodno-romantičarskoj stilističkoj matrici (Matanović, 1998: 520).

Može se reći kako povijesni romani nastaju u onom trenutku, kada autor u svojoj sadašnjosti pronalazi nešto što ima izravnu vezu ili analogiju s prošlošću (Matanović, 1998: 522). Gledajući utjecaj povijesnoga romana na sadašnjost, možemo utvrditi da su povijesni romani presudni, jer su autori birali vremena koja su bila važna za nacionalnu zajednicu, vremena koja će ostati zapamćena po jakim povijesnim osobama koje su ih obilježile (Matanović, 1998: 525). Nakon 1990. hrvatski se povijesni roman uzima kao najčešće objavljivani žanr nacionalne književnosti, jer od njegovih početaka do danas postoji za povijesni roman kontinuirani interes i kod autora i kod čitatelja (Matanović, 1998: 520). Hrvatski se povijesni roman kretao unutar granica preporodno-romantičarskog modela povijesnoga vremena, a većina se hrvatskih povijesnih romana koji su se pojavili u povijesti nacionalne književnosti, vrednuje u odnosu ili prema povijesnim romanima Augusta Šenoa (Matanović, 1998: 525).

Povijesni se romani Gjalskoga, oslanjaju na *priče iz prve ruke*, a Matanović ih naziva povijesnim romanima iz bliže prošlosti (Matanović, 1998: 527). Prvi je *Osvit* iz 1892., i njegov nastavak, *Za materinsku riječ* iz 1906., a oba zadovoljavaju sve kriterije uspostavljanja žanra (povijesnoga!) (Matanović, 1998: 527). Gjalski će tako, kao i Šenoa razviti dvije priče, onu povijesnu u kojoj spominje važne povijesne osobe kao što su Ljudevit Gaj, Janko Drašković,

Antun Mihanović i dr., i onu ljubavnu gdje se uspostavlja hijerarhija između ljubavi prema domovini i ideji, te ljubavi prema ženi (Matanović, 1998: 527). Matanović upućuje da se prema mišljenju Krešimira Nemeca, Gjalski oslobodio Šenoine koncepcije romana, pa je sekundarni sloj romana učinio realističnijim (kod Gjalskog nema fatalnih žena, fantastičnih motiva i fabularne spektakularnosti) (Matanović, 1998: 528). U romanu *Za materinsku riječ*, podnaslova "slike iz četrdesete", povijesne su koordinate proširene, a promatraju se dvije važne ličnosti: Jelačić i Strossmayer (Matanović, 1998: 530). U oba romana može se pronaći romantičarski odnos prema ideji i njezinim nositeljima (Matanović, 1998: 530).

Međutim, kroz pregled Gjalskijevih povijesnih romana, krajnji je cilj roman *Dolazak Hrvata*, koji uz *Pronevjerene ideale* iz 1925. u potpunosti poništava autorove teze predstavljene u prva dva romana (*Osvit* i *Za materinsku riječ*) (Matanović, 1998: 525). *Dolazak Hrvata*, koji predstavlja anakronizam, čitamo i kao polemički tekst upućen tezama prethodećih romana, i to u trenutku (1924.) u kojem je autor sam, svojim bićem, a ne više *pričama drugih* (kao u romanima iz 1892., i 1906.), osjetio pronevjeru pristiglu ujedinjenjem 1918. (Matanović, 1998: 533). Naposljetku, Matanović zaključuje kako su u prva dva romana Gjalskoga (*Osvit* i *Za materinsku riječ*) naznačene ideje napretka, a iste te ideje našle su se u svojevrsnoj oprečnosti s kasnijim romanima (*Dolazak Hrvata* i *Pronevjereni ideali*) jer su budile sumnju. Suprotstavljanje ovih teza iz prva dva romana, i teza iz druga dva romana, autorica naziva Gjalskijevim "poništenjem vlastita umjetnička čina" (Matanović, 1998: 533). Prema tome, hrvatski povijesni roman trebao bi imati vlastitu književnu povijest koja ga neće gurati u "usputni proizvod" određenog perioda (Matanović, 1998: 535).

Mjesto prvog romana u našoj književnoj produkciji zauzima roman *Požeški đak* Miroslava Kraljevića, kojeg je autor napisao 1851. Naslov romana bio je *Požeški đak ili Ljubimo milu svoju narodnost i grlimo sladki svoj jezik*. Roman na dvjestotinjak stranica tiskan je zbog Bachova apsolutizma tek 1863. godine. Kraljević svoj roman naziva "prvi naški izvorni roman" podrazumijevajući pod time, roman s izmišljenom građom iz svakodnevnog života. U romanu se opisuje ljubavna priča između dvoje mladih krajem 18. stoljeća i na toj se shemi gradi cijela romaneskna produkcija u Šenoinom dobu. U romanu se nalaze mnoge prepreke kao npr. klasne razlike, interes roditelja, nemoralni bogataš. Likovi su točno određeni kako bi ispunili svoj

zadatak u strukturi priče, pa je i njihova karakterizacija crno-bijela. Crno-bijela karakterizacija likova povezana je s pozitivnim i negativnim stranama lika, a ponekad i s karakteristikama koje možemo iščitati iz samog imena lika. Upravo tu Kraljevićevu formulu koja sadrži nacionalne i socijalne implikacije u ljubavnoj priči, Šenoa će izbrusiti do savršenstva. Nemeč objašnjava kako je upravo Šenoa bio genije zbog kojeg je i u hrvatskoj tadašnjoj književnosti prepoznata vrijednost romana i njegove forme, a Nemeč roman smatra pravom umjetničkom formom kojom je moguće prikazati najviše estetske vrijednosti jedne literarne forme kao što je u ovom primjeru roman. Romanom je stvoren širok krug publike te su se preference same publike promijenile zbog velikog zanimanja za roman. Nemeč naglašava kako hrvatski roman tad počinje slijediti modele i umjetničke koncepcije stvorene u romanesknom stvaranju zapadnoeuropskog kulturnog kruga i tadašnje kulture (Nemeč, 1995: 70-71).

Kao bitna karika u razvoju romana, spominje se i Dragojla Jarnević, koja postavlja temelje moralnom i idejnom stavu koji će preuzeti i Šenoa. Jarnević je svoje početke obilježila pišući djela na njemačkom jeziku, no 1839. u Grazu upoznaje Ivana Trnskog, te se na njegov nagovor pridružuje ilircima i započinje pisati na hrvatskom jeziku. Svoje ljubavne i domoljubne pjesme objavljuje u *Danici*, a knjigu pripovijesti u duhu hajdučko-turske novelistike *Domorodne poviesti* piše 1843. godine. Romanom *Dva pira* koji u nastavcima izlazi u časopisu *Domobran* 1864., uvrstila se među začetnike hrvatskog romana. Roman obuhvaća razdoblje od dvadesetak godina, ima nekoliko fabula koje teku paralelno i teško ih je pratiti, zaplet čine elementi avanturističkih romana, a ljubavne intrige su u centru pažnje. Prateći tešku sudbinu junakinje svoga romana, Jarnević postavlja temelje koje će Šenoa preuzeti uz svojevrzne varijacije (Nemeč, 1995: 72). Intimni dnevnik pisala je od 1833. do 1847., a objavljivan je djelomično 1958. godine. *Dnevnik* je kao cjelokupno djelo objavljen tek 2000. Služio je za oblikovanje ženskog identiteta, usprkos ograničenjima koja su joj nametali ilirski zahtjevi domoljubne i prosvjetne književnosti. Moglo bi se reći da Jarnević kroz cijeli svoj *Dnevnik* promiče ideju demokracije, jednakosti i slobode.

Nadalje, Nemeč zaključuje da su u predšenoinskoj romanesknoj tradiciji već prisutni određeni strukturalni arhetipovi, važni romaneskni modusi koje će kasnije Šenoa koristiti za vlastita djela te im dati novu umjetničku dimenziju i značaj (Nemeč, 1995: 73). Nemeč kao

preteču povijesnog romana ističe Ivana Krstitelja Tkalčića i djelo *Severilla ili slika iz progonstva kršćanah u Sisku*, koje se prema njemu ne spominje u povijesti hrvatske književnosti (Nemec, 1995: 73). Roman *Severilla* preuzeo je elemente iz trivijalne romantičarske literature, likovi su crno-bijeli i potpuno shematizirani. U djelu je prisutan i sveznajući pripovjedač koji ulazi u prisnu konverzaciju s čitateljem. Možemo se složiti s Nemecom kad tvrdi kako je *Severilla* važno djelo u razvoju hrvatskog romana. Nemec ovaj roman smatra prvim pokušajem u književnosti da se prikupljena povijesna građa prikaže kao agens romaneskne mašte (Nemec, 1995: 76) Ovdje je važno napomenuti da Tkalčić nije iskoristio žanrovske okvire povijesnog romana za formiranje i privlačenje čitateljske publike te se Šenoa priznaje značajnije mjesto.

Sedamdesete godine 19. stoljeća donose veliku promjenu u razvoju povijesnog romana. Na književnu scenu stupa August Šenoa i postaje prvi pravi romansijer u hrvatskoj književnosti. Šenoa kanonizira roman i svojim djelima osvaja publiku kojoj roman postaje omiljeno štivo. Popularizira prozni realizam, kodificira urbanu štokavštinu i postaje pravim tvorcem povijesnog romana. Povijesni roman nastaje kao težnja za poboljšanjem stanja u hrvatskoj književnosti, a o tome Šenoa piše u programatskom spisu *Naša književnost*, objavljenom 1865. godine u časopisu *Glasonoša*. U spisu *Naša književnost*, Šenoa piše da se mora priznati "da nam knjiga do rijetkih iznimaka čami u mlitavilu i mrtvilu, da gotovo sve što se dan-danas u Hrvata piše nije od velike cijene za duševnu emancipaciju našega naroda!" Nadalje, spominje jad beletrističkih listova, koji vape za pomoći, jer im s ovakvim lošim tekstovima nema budućnosti. Dakle, Šenoa ističe koliko je važno reagirati u stvarnosti kako bi se i sama književnost te literarno nastojanje popravilo.

Književnost tadašnjeg vremena bila je iznimno oskudna, zbog toga Šenoa i koristi izraze poput mrtvila i mlitavila kako bi opisao tadašnju literarnu situaciju. Tako u sljedećem citatu objašnjava:

Zaista će se svaki pošten Hrvat veoma smutiti vidjevši kakva nam je u taj par naša književnost. Ma bio kako velik rodoljub, bio kako velik optimista, to se neće smjeti oteti istini da nam knjiga do rijetkih iznimaka čami u mlitavilu i mrtvilu, da gotovo sve što se dan-danas u Hrvata piše nije od velike cijene za duševnu emancipaciju našega naroda! ...Stoga boluje naš narodni život, stoga i boluje knjiga naša, koja bi narodu imala mezimicom biti. Naš život donekle ne bijaše nalik sjajnoj zvijezdi kojano tvrdo i stalno s neba sjaje, nego zvijezdi bludici koja tek katkad se sjajna oku javlja; naša knjiga donekle nije probila sve živce našega naroda, i družni mu život redala i odgajala, već je izum političkih listova bila tek preživljavanjem samih pisaca. Stoga joj i nema tvrda

korijena, stoga može čovjek lako razumjeti sve one pozivnice-jadikovice naših beletrističkih listova gdje općinstvu podvikuju: 'Pomagaj, jer inače propadoh!' (Šenoa, 1978: 7)

Šenoa naglašava kako ne treba biti ni obrazovan ni pretjerano mudar da bi vidio kako je nekvalitetna i loša hrvatska književnost. Međutim, kao svjetlu točku na hrvatskoj književnoj sceni, Šenoa u spisu ističe prvi svezak *Književnika* koji u sebi sadrži znanstvene radove. *Književnik* je početak znanstvena rada koji će poslužiti kao poticaj budućim naraštajima i sačuvati znanost od nestručnosti i površnosti. Ističe kako je *Književnik* velik uspjeh i da se njime može ponositi hrvatska književnost. Međutim, brine ga što se ne javljaju nova značajnija djela kako bi se u književnosti Hrvata probudila radost kako on objašnjava. Nadalje, ističe kako su ga i drugi književnici i autori prepoznali kao značajnu i uspješnu literarnu tendenciju:

Slavni pokojnik Vuk Karadžić, probrav prvi svezak *Književnika*, čestitao je Hrvatima što su tako daleko dospjeli. Mnogi su već i otprije snovali i redali strogo znanstveno gradivo; nu tako lijepo, tako ozbiljno ne pojavi se znanost Hrvatima u hrvatskom ruhu nikada prije! (Šenoa 1978: 8)

No, Šenoa spominje i nezadovoljstvo utjecaja knjige na društveni život i napominje da je problem u slaboj naobrazbi i ukorijenjenosti narodnog duha među ljudima. Knjiga i literatura trebaju utjecati pozitivnije na društveni i socijalni život naroda, čitatelja knjige. Šenoa smatra da knjiga donosi promjenu i zadovoljstvo na svim razinama društva:

Dok nam ne bude seljak obraženiji, dok se duh narodni ne uvriježi ne samo u svakom gradu, u svakom uredu i u svakoj školi, već upravo i u obitelji koja je pravi temelj i narodnoga i državnoga života, dotle nema ni razgovora krepku, složnu narodnomu životu! (Šenoa 1978: 8-9)

Poseban poraz i neuspjeh zamijetio je na području novelistike i pjesništva. Tako Šenoa piše kako smo narod koji ima mnogo važnih i velikih događaja, likova i junaka, ali ih ne koristimo za dobre knjige i priče na kojima bismo gradili kvalitetnu književnost. Ljuti ga posebice što većina naših starijih djela govori o turskim temama, autori su monotoni u tematici i odabiru likova te se uglavnom svi bave istim temama.

Glavni pako grijeh u naših pisaca jest što ne umiju ili neće birati zgodna gradiva, te mjesto novelističkog obično uzmu epički čin. Ta svatko znade da dvije trećine naših izvornih pripovijesti pričaju o turskom ratu... Ova nemarnost za našu povijest, za čud i historički razvitak naroda, nukaju naše noveliste da grade svoje pripovijetke i spletke po tuđoj šablوني, da mjesto oštra

crtanja lica opisuju sto puta sunce, mjesec, zvijezde i sve kreposti nebeske frazama hrvatskom uhu groznima, riječju, sva pripovijest nema ništa tipičkoga, te se mogla zbiti prije i u Tatariji i Tunguziji nego u Hrvatskoj (Šenoa 1978: 11).

Loša ponuda romana u hrvatskoj književnosti i loši prijevodi stranih djela, ponukali su Šenou da piše: "Nam se hoće štiva što je našem narodu bliže po čudi, što će na nj djelovati, jer romani i pripovijetke ne pišu se samo za to, da se *Leihbiblioteke* napune, ne čitaju se samo zato da se vrijeme prikrati" (Šenoa 1978: 12) Ovim želi reći da je narod sit dosadnih djela, monotoni, iste tematike i likova. Narod treba djela koja će ga navesti na promišljanja, djela koja će u narodu izazvati jake reakcije i emocije. Poanta književnosti i djela nije da se napune biblioteke i da imaju materijala, već da to budu knjige i štiva koja su zaista poučna, vrijedna. Potrebna je autentičnost i inovativnost, a ne kopiranje tuđih djela i pisanje po uhodanim šablonama.

U cijelom spisu *Naša književnost*, Šenoa donosi literarni program kojim će uvesti promjene u književnosti. Svojom književnošću želi prenijeti koncept hrvatskog narodnog preporoda, a to je zadržati narodni duh, prosvijetliti i osvijestiti narod, obogatiti koncepciju literature socijalnom komponentom i težnjom za književnošću koja će biti angažirana i tendenciozna. Tendencioznu književnost koju Šenoa spominje, Klaić opisuje kao "književnost koja se trudi da bude popularna, poučna i zabavna" (Klaić, 1982: 14). Šenoa snagu naroda vidi u spisima kojima želi privući narod i zagovara pisanje izvornih činjenica koje su vezane uz život, predrasude i mane naroda. Klaić tako napominje kako "treba vjerovati da je Šenoa pripovijedajući takvu 'tendencioznu književnost' imao najbolje namjere, ali i više nego naivnu vjeru da je upravo njegova slika prošlosti toliko *prava* da će i puku(!) odmah izgledati kao 'zrcalo njegova života!'" (Klaić, 1982: 15). Šenoa gradi realističku književnost, opisuje teme iz nacionalne povijesti i suvremenog života. Cijelo Šenoino doba (1865. - 1881.) razdoblje je afirmacije i širenja hrvatskog romana, vrijeme nastanka hrvatske romaneskne proze, vrijeme stvaranja stalne publike i vrijeme prihvaćanja romana kao najomiljenije književne vrste. Lasić ističe dominaciju povijesnog romana te napominje kako je "svojim sadržajem 'historijski' roman najuže vezan za sve bitne imperitive svoga vremena" (Lasić, 1964: 164).

Kao što je već rečeno ključnu ulogu u razvoju hrvatskog povijesnog romana u 19. stoljeću imao je model Waltera Scotta. Šenoa se stvarajući svoje romane služio tim povijesnim modelom,

nastojeći ga prilagoditi hrvatskoj književnoj tradiciji kao i specifičnim prilikama u Hrvatskoj. Model se temelji na rekonstrukciji autentičnih događaja koji počivaju na povijesnim izvorima. Oba pisca povijest uzimaju kao temelj i osnovu svojih romana koji bitno utječu na radnju, no neizbježna je prisutnost fikcije koja donosi materijal potreban za stvaranje povijesnog romana. Šenoa u svojim romanima prikazuje svakodnevni život puka, u likove unosi duh prošlosti i to ne samo kroz kostime već i kroz govor, misli i osjećaje. Upravo to inzistiranje na autentičnim događajima, oblikovanje karaktera i odnosa među klasama, čine Šenou realinom. Prosperov Novak napominje "Šenoa je vjerovao da pisac treba biti realističan, pa je 1877. s uvjerenjem uskliknuo 'Budimo realistički!' "(Prosperov Novak, 2003: 227). Svojim realističkim pristupom, napominje Prosperov Novak, Šenoa kritički pristupa građi i čitateljskoj stvarnosti.

Šenoini nositelji radnje većinom su fiktivni likovi, likovi kreirani na temelju povijesnih činjenica ili likovi nastali u duhu romantičarskih modela. Šenoa baš kao i Scott u svojim djelima opisuje običan puk, pripadnike različitih društvenih slojeva ili kako Nemeć kaže "prosječne junake". Karaktere slika crno-bijelo, tj. dijeli ih na dobre i loše, a likove određuje pripadnost određenoj skupini ovisno o socijalnom statusu. Likovi su klasno podijeljeni, izražen je nemoral vladajuće klase i neznanje naroda. Tako Šenoa povezuje likove s čitateljem i ujedno spaja fiktivni svijet sa svijetom povijesne građe. Naglašavajući važnost zajedništva, sloge, socijalne ravnoteže i jedinstva, Šenoa želi poučiti narod kako treba misliti. Ivo Frangeš je to nazvao "suočavanje drame sadašnjosti s njezinim davnim pretpostavkama: spoznaja njezinih uzroka, dakle spoznaja nje same" (Nemeć, 1995: 91). Prikazuje se utjecaj politike i društva na "obične" ljude, kao i na određeno razdoblje. Na izgradnju čitateljske publike uvelike je utjecao sam Šenoa svojom vještinom narativne kombinatorike, kojom idealizira dijelove nacionalne prošlosti te maštovito i vješto stvara i održava napetost u priči. Prosperov Novak napominje da je Šenoa tvorca okvira kojim izgrađuje čitateljske navike modernog hrvatskog građanstva. Šenoinu publiku naziva "modernom književnom publikom pasivnom u odnosu na autora "kojeg poznaje samo po imenu i tekstovima, no aktivnom prema stvarnosti. Svojim pjesničkim antologijama Šenoa je punio police hrvatskih građanskih kuća.

Godine 1869. pokreće se časopis *Vienac*, i djeluje trideset pet godina kao "motor hrvatske književne proizvodnje i odgajatelj čitateljske publike" (Nemeć, 1995: 100). Zahvaljujući

Ladislavu Mrazoviću, napominje Nemeč, u analizi strukture pretplatnika *Vienca* 1875. godine, imamo podatke o širenju publike koja čita i širi hrvatski roman. Podaci govore da *Vienac* te godine ima 1429 pretplatnika, ponajviše iz Zagreba, Rijeke i Hrvatskog primorja, dok u Istri, Kvarneru i Dalmaciji ima vrlo malo pretplatnika. Važno je napomenuti da *Vienac* odlazi u malom broju, po svega nekoliko primjeraka u Beč, Budimpeštu, Beograd i Ljubljanu. S obzirom na provedenu analizu Mrazović uočava nedostatak srednje klase, građanstva, a upravo njih smatra važnom karikom u širenju čitateljskog kruga i zaključuje: "uzmu li se u obzir kako su zastupani u tom iskazu pojedini stališi i pojedina mjesta, tad će svatko uvidjeti da bi naši listovi i naše knjige vrlo lasno imale – da malo rečemo – dvostruki broj kupaca negoli što ga imadu" (Nemeč, 1995: 137). *Vienac* ima presudnu ulogu u afirmaciji "lijepa književnosti" i usponu hrvatskog romana, prosvjetljuje narod i okuplja sve talentirane "pisce" bez obzira na stupanj obrazovanja, stalež kojem pripadaju ili ideologiju koju zastupaju. Svi Šenoini romani, osim *Diogenesa* i *Kletve* (koja je izlazila u *Narodnim novinama*), u nastavcima su izlazili u *Viencu* i zauzeli povlašteno mjesto u odnosu na romane iz suvremenog života. Svoju popularnost stekli su zbog izražavanja suvremene zbilje kroz povijesno iskustvo, pružali su mogućnost izražavanja nacionalnih težnji i ideoloških stavova.

Ipak, prvi hrvatski povijesni roman u pravom smislu je *Zlatarovo zlato* iz 1871. godine, djelo "majstora stila i kompozicije" Augusta Šenoa. Potom slijede još četiri Šenoina povijesna romana: *Čuvaj se senjske ruke* 1875., *Seljačka buna* 1876., *Diogenes* 1878. i *Kletva* 1880. – 1881., koji zajedno sa *Zlatarovim zlatom* nastaju na temelju dokumentirane povijesne pozadine i arhivske građe., u dvije razine zbivanja. Prva razina su plemići, a druga pučani tj. seljaci i građani. Za razliku od prijašnjih novela, kod Šenoa ne postoji dugi uvod, a u radnju su utkani povijesni događaji.

5. Povijesni izvori Šenoinim romanima

Povijesni izvori poslužili su Šenoi kao polazišna točka u stvaranju povijesnih romana, a navedeni su u specifičnom djelu – predgovoru ili pogovoru. Tim djelom započinju svi Šenoini romani osim *Kletve*. Tekstovi se razlikuju po naslovima, veličini i dodatnom sadržaju, a predgovori, svojevrsni "granični" tekstovi proširuju osnovnu temu autorova odnosa prema nacionalnoj povijesti (Matanović, 2003: 256). O Šenoi je poznato da je inzistirao na proučavanju arhivske građe, a neosporno je da se u pisanju pravog povijesnog romana prije svega skrivao patriotizam (Matanović, 2003: 253). Iz prvog Šenoina teksta nazvanog *Naša književnost*, prepoznaje se njegovo rodoljublje, koje je i presudilo pisanju "pravog povijesnog romana" (Matanović, 2003: 253). Međutim, ističe se i Šenoina ogorčenost nad stanjem hrvatskog pripovjedaštva posebice jer je prisutna "nebriga za vlastitu povijest, za ćud i historički razvitak naroda", a to je dovelo do toga da hrvatski novelistički autori stvaraju djela prema tuđim djelima, kopirajući radnju, likove i gotovu šablonu djela (Matanović, 2003: 253).

Promatranje Šenoina odnosa između teorije i prakse kreće s prvim predgovorom *Zlatarova zlata* iz 1871., pod naslovom *Štiocu*, dok je naslovom postignuta izravna forma obraćanja budućem čitatelju, a takav pothvat nazivamo "uspostavljanjem kontakta s publikom" jer je glavna karakteristika Šenoina opusa i stvaralaštva "izravno iskazana briga za prijam romana" (Matanović, 2003: 256).

Kao bitnu stavku u pisanju romana Šenoa navodi "stare hartije" tj. povijesne dokumente, u ovom konkretnom slučaju Krčelićeve. Krčelićevo djelo *Annue sive historia ab anno inclusive 1748*. Šenoa je upotrijebio i u pisanju *Diogenesa*. Te naoko nebitne, prašinom prekrivene listove, Šenoa je upotrijebio kao izvor za izvrsno djelo. Mjeseci, dani i sati provedeni po arhivima, zapisnici, računi, knjige stare i nove, rezultat su djela koje povezuje historijski događaj i dobro poznate povijesne likove s fikcionalnim zbivanjima i izmišljenim likovima. U predgovoru, Šenoa piše sljedeće:

Premećući u arhivu grada Zagreba stare zaprašene hartije, u koje od sto godina nije bila ruka dirnula, naidoh i na ljutu i krvavu pru među silnim podbanom Gregorijancem i građanima zagrebačkim. Starina Krčelić znao je za tu pravdu, ali nije joj znao za razlog. A ja otresi prašinu, i eto pred mojim očima crno na bijelom zašto se podban i Zagreb razvadiše i zašto je silni velikaš

pao. Eto ti gotove pripovijetke, viknuh radostan i naoštih pero. Stao sam slagati listine, čitati i čitati do zlovolje. Kupio sam ovdje, kupio ondje, prebiraio zapisnike, račune, učio knjige stare i nove. Kopao sam da iskopam ruševine staroga Zagreba, kopao da uskrisim iz groba stare Hrvate kakvi bijahu u zboru, u domu, na bojištu. I pomaže bog. U duši mojoj oživješe davne slike, ja ih skupio, nacrtao, i evo ih pred tobom, štioče dragi. (Šenoa, 2004: 5)

Iz odabranog citata vidljiva je Šenoina ogorčenost zbog činjenice da nema autora koji se zanimaju za hrvatsku davninu, prošlost, događaje koji su obilježili hrvatsku povijest prema kojima bi mogle nastati velike knjige i literarno značajna djela. Ističe posebice svoj trud da prebire zapisnike, račune, brojne knjige ispod ruševina kako bi pronašao korpus za svoja buduća velika djela. Opisuje svoje zadovoljstvo i radost zbog prikupljenih ideja, motiva i nadahnuća iz pronađenih spisa i zapisnika koja će iskoristiti za svoja djela. Na kraju romana Šenoa je stavio dodatak tj. "tumač da se vidi ukoliko je ovaj roman crpljen iz povijesti i da se neka mjesta pobolje razumiju" (Šenoa, 2004: 289).

Drugi roman, također povijesni, *Čuvaj se senjske ruke*, inspiriran je Kukuljevićevom raspravom o gradu Senju, Ljubićevim listinama o biskupu de Dominisu i drugim rukopisnim izvorima. Za razliku od prvog romana i Šeninog obraćanja "štioču", u drugom romanu na kraju stavlja "pogovor", u kojem iscrpno navodi izvore, ističe faktografske podatke kao što su podaci o recepciji prethodnog štiva (*Zlatarovo zlato*) – čitanost i prijevodi na druge jezike (Matanović, 2003: 257). Isto tako izrijekom navodi sve izvore i historiografska vrela koja su mu poslužila u konstruiranju priče u skladu s provjerenim povijesnim činjenicama. Ta Šenoina metodologija prisutna je u svim njegovim povijesnim romanima o čemu sam svjedoči. Tako u pogovoru pripovijesti „Čuvaj se senjske ruke“ piše sljedeće:

U prvu knjižicu ove zbirke uvrstio sam historičku pripovijest »Čuvaj se senjske ruke«, priopćenu g. 1875. u »Vijencu«. O njoj da reknem koju. Mene se je ta uskočka epizoda silno dojmila, kad, čitajući našu povijest, naidoh na nju, te smjesta odlučih izraditi je poput novele. Stoga stadoh odmah kupiti historičko gradivo, te tražiti i potrebne potankosti. Znam, da pripovijetka nije kronika, već umjetna cjelina, koju oživljava tvorna sila pjesnikova, nu ne nalazim razloga, da se pjesnik iznevjeri povijesti, ako je ona po sebi zgodna i spretna novelističkoj izradbi. Prema tomu sam za svoj roman »Zlatarovo zlato« učio što pomnije povijest i karakter one dobe, a to sam i učinio kod »Senjske ruke«. Proučiv »Istoria degli Usocchi« od Minuccija i Sarpija, Hurterovu »Geschichte Ferdinand II«, Daruovu »Histoire de Venise«, Kukuljevićevu »Povijest grada Senja«, Ljubićeve podatke i listine o biskupu Dominisu, kao i karakteristiku toga crkvnjaka od dra Fr. Račkoga, upotrijebio sam i rukopisne izvore. (Šenoa, 1964: 186)

Koliko je Šenoa vjerodostojno proučavanje povijest smatrao bitnim, te koliko je smatrao povijest učiteljicom života, ponajbolje se vidi iz njegova Predgovora u *Seljačkoj buni* naslovljenog "prečasni gospodine i prijatelju!" Tako Šenoa navodi da je dobro kad bi narod znao svoje pogreške kroz povijest, ali i, s druge strane, gdje li se proslavio i što je dobro postigao. Ova iskustva iz prošlosti trebaju biti poučni svakom narodu jer iz starih pogrešaka narod najbolje može naučiti što je ispravno te na tome graditi svoju budućnost i tako opstati. Rimljani su imali izreku kako je povijest učiteljica života, što je dokazano nebrojeno puta u povijesti svakog naroda pa tako i u Hrvata (Šenoa, 1968: 8). Roman *Seljačka buna*, posvećen je prečasnom i prevrijednomu gospodinu Mihovilu Pavlinoviću, a pred Šenoom je bila dvojaka objasnidbena uloga. Naime, morao je protumačiti povijesne izvore i objasniti zašto je roman posvećen upravo Mihovilu Pavlinoviću (Matanović, 2003: 258).

Radnju i opis seljačke bune Šenoa je uzeo iz brojnih povijesnih arhiva i spisa, posebice u spisima Franje Račkog. Ističe kako postoje i elementi za koje je siguran da su nekad zapisani i poznati, ali uništeni i uklonjeni namjerno od strane suvremenika. Tako Šenoa o povijesnim izvorima i prikupljanju građe za Seljačku bunu piše sljedeće:

Od velike je cijene za opis »seljačke bune« što presv. g. Ivan Kukuljević Sakcinski priopći u povijesti Susjedgrada i Medvedgrada (Arkiv), od još veće cijene je pako obilna ona građa koju izda na svijet preč. g. Franjo Rački u spisima Jugoslavenske akademije, jer se tu piscu nanuđa obilje potankosti karakterističnih za život onoga doba, jer se Račkovim spisima može ocijeniti smjer i razmah cijele bune. No uz to dragocjeno gradivo valja posegnuti dalje da izvadiš neokrenutu cjelinu iz povijesti, jer samo takovu cjelinu možeš zaodjenuti umjetnim ruhom pripovijesti. Tako uradih i ja; posegoh za starim netiskanim izvorima nešeg zemaljskog arkiva, proučih sve mijene nesretne one dugotrajne parnice za Susjedgrad koja je začetnicom seljačkoj buni, i tad istom nađoh početnu i zaglavnu točku silne katastrofe. Žao mi je veoma da nema traga istragi proti samomu Gupcu. Ja mislim da je suvremena ruka uništila te sudbene zapiske, jer čini se da ih je bilo. (Šenoa, 1968: 9-10)

Posebno naglašava svoju vjernost izvorima kada tvrdi kako nije iznevjerio povijest ni povijesne činjenice te je sve vjerodostojno opisao (Šenoa, 1968: 10). Na kraju djela piše posvetu Mihovilu Pavlinoviću, istaknutom prvaku u težnji za objedinjavanje svih hrvatskih zemalja i priključenja Dalmacije matici:

Sada, prečasní gospodine, znaš i Ti, a zna i svaki drugi čitalac, kako i odakle je moja »Seljačka buna« postala. Primité smjerni darak na svoje dično ime i junačko srce, pa ugodi li Ti ovaj maleni poklon u číslu ostalih ljepših narodnih odlika, nikomu neće zaista milije biti negoli Tvojega junačkoga imena osobitom počítniku. (Šenoa, 1968: 11)

Nadalje, ovaj roman od svih Šenoinih romana ima podosta otkriven podnaslov – Historička pripovijest iz XVI. stoljeća, a otkriven podnaslov smatramo gradbenim elementom povijesnog žanra, jer odmah otkriva žanr i stoljeće u kojem se radnja odvija (Matanović, 2003: 258). Predgovor u romanu *Diogenes* (najpolitičkije Šenoino štivo), naslovljen je kao Uvodna riječ (Matanović, 2003: 260-261). Već smo naglasili kako je Šenoa inzistirao na proučavanju arhivske građe. Međutim, u Uvodnoj riječi, po prvi put se osjeti drugačiji odnos spram proučavanja, jer Šenoa ističe da se "novelist mora sam pozabaviti s proučavanjem vrela, mora točno prostudirati štampana izvorna vrela (...), a sve je to posao koji vrlo umara i nije nipošto ugodan" (Matanović, 2003: 260). U ovom tekstu Šenoa ne zaobilazi nabranje povijesnih izvora, već naglašava istinitost zbiljskih događaja te ih potvrđuje Matanovićevom rečenicom: „Prikazana slika vjerna je i istinita” (Matanović: 2003: 260).

U njemačkom prijevodu romana *Diogenes*, Šenoa za izvore navodi Oršića, Krčelića, Nagyja, povijest Marije Terezije, saborske zapisnike, pisma, ugovore, oporuke, rodoslovlja i sl. (Nemec, 1992: 169). Proučavanjem komunikacije između osnovnog povijesnog izvora, Baltazara Adama Krčelića i njegovih *Annuae* te Šenoine umjetničke obrade romana *Diogenes*, postavlja se pitanje dolazi li do većih odnaka između pravog povijesnog izvora i nastalog umjetničkog teksta? (Matanović, 2003: 262). Šenoa je njegovao istinitost nacionalne povijesti, njezino vjerodostojno pretakanje u književni tekst bilo je od velikog značaja, jer očigledno nije bila samo namjera zabaviti čitatelja nego ga i poučiti i prenijeti znanja o povijesnim vremenima i ličnostima koje su ga oblikovale, pa tako kaže u predgovoru *Zlatarova zlata* ovako:

"Gledao sam da bude to vjerna prilika onoga vremena. Tko mari uvjeriti se o tom, pročitaj tumač ovoj knjizi i vidjet će da se je sve što evo pripovijedam s veće strane uistinu zbiljo, da su skoro sva lica mojega djela uistinu živjela i za života tako radila kao što ti se tude prikazuje." (Šenoa, 2004: 5)

Dakako, do najvećih skraćivanja Krčelićeva teksta dolazi kada je riječ o statističkim podacima i opširnim raspravama koje Šenoa skraćuje, no sam se Šenoa povijesnog izvora u temelju držao, katkada ga oblikujući potrebama štiva (Matanović, 2003: 263). Roman *Kletva*, jedini je Šenin povijesni roman koji nema predgovora.

6. Teme Šenoinih povijesnih romana

Povijesni su romani svjedok jednog određenog povijesnog perioda, postojanja određenih ljudi i likova. Fabule Šenoinih povijesnih romana obuhvaćaju različita vremena i temelje se na teškim i mučnim sudbinama koje su zadesile hrvatski narod. Hrvatska književnost prepuna je heroja i junakinja koje su svojim tragičnim sudbinama postali temelj za povijesni roman raznih autora. U romanima se susreću različiti društveni staleži, zastupljene su teme ljubavi, nacionalne nezavisnosti i patriotizma te tema društvenog raslojavanja. Stanko Lasić u svom radu *Roman Šenoina doba* napominje kako je tema ljubavi osnovna radnja i pokretač većine romana (Lasić, 1965: 165). Dakle, za očekivati je da će većina Šenoinih povijesnih romana donijeti određene ljubavne zaplete i tragedije nesretno zaljubljenih.

Autor dalje spominje četiri tipa ljubavnog odnosa koje nalazimo u Šenoinim romanima. Prvi je tip čiste ljubavi između mladića i djevojke, koju nalazimo u *Zlatarovom zlatu* između Pavla Gregorijanca i Dore Krupićeve; u romanu *Čuvaj se senjske ruke* između Juriše i Dume te Jure Daničića i Klare Posedarić; u *Seljačkoj buni* između Đure Mogaića i Jane, Milića i Sofije Heningove; u *Diogenesu* između Belizara i Ružice; te u *Kletvi* između Berislava i Anđelije, Pere Prišlina i Dobre Zlatobradić, Stanka – Benka Benkovića i Ise Zlatobradić. U odabranim citatima i ulomcima iz romana jasno će biti vidljiva razlika između ovih nekoliko vrsta ljubavi.

U romanu *Zlatarovo zlato* ljubav između Dore i Pavla nadilazi sve prepreke, jer oholost Pavlova oca ne može utjecati na Pavlovo plemenito srce. Ovo je roman kojim Šenoa slavi dobrotu, poštenje i sve ljudske pozitivne vrijednosti i vrline. Ljubav koju je Pavao osjetio ugledavši Doru, probudila je u njemu dobro i zauvijek uništila zlo koje je do tada živjelo u dubini njegova srca. Dora je građanka dobra i plemenita srca, "svetica". Pavlov plemeniti duh iskazan je u spašavanju Dore pod konjskim kopitima, a čista ljubav jasno je vidljiva u brizi za drugoga. Ta ljubav poticaj je Pavlu za dolazak u Krupićevu kuću, kako bi se uvjerio da je djevojka dobro. Kakav je Pavlov doživljaj Dore i što u njegovu nutrinu donosi dolazak u Krupićevu kuću vidljivo je iz sljedećeg citata:

Hvala i slava, Bože nebeski!", sklopi Dora slabašne ruke, "te si spasio spasa moga. Mal' da ne umrijev kukavica od vaših riječi, a nekmoli vi u živoj vatri. Da vas zastigoše, da vam zlo učiniše –

ubiše! Al ne, ne! Vidim vas, živi ste, zdravi ste i hvala bogu!", završi djevojka i vrela suza skoči na sjajno joj oko. "Napolak samo", prihvati mladić pridušenim glasom oboriv glavu da je ne vidi, "al bit ću sav, ushtjedoste li vi, djevice Doro! Čujte me. Zdrav ću biti i živ, ako od vas melema bude, jer", skoči strastveno mladić, "moj život si ti, moje zdravlje si ti. Ne govori, oj ne govori, dok ne izreknem šta mi srce davi. Od onoga dana kadno te sumrtvu iznijeh ispod bijesnoga kopita, kadno te zaniješe ove ruke pod očinski krov, odjekuje mi srce tvojim imenom, zrcali se u mojoj duši milo ti lice! Na pomolu smrti, sred ljuta boja, u groznoj vrućici kadno me je palila rana – samo tebe je spominjala moja pamet. Noćni sanak, jutarnji osvanak bijaše Dora. Ne sudi me što ti vrijednoj djevojci govorim van reda i običaja. Gle, čelo mi gori, mozak mi kuca, a krv mi ključa kao žeženo gvožđe. Ne dozivaj hladne pameti, srce neka sudi srcu. Doro, izbavih ti život, reci, djevojko, riječcu, reci da sam ti srcu drag! (Šenoa, 2004: 63)

Ovaj je citat odabran jer ponajbolje opisuje Dorin ushit što ga vidi živa i zdrava, zahvalna je što se sve odvijalo na najbolji mogući način. Pavla prodiru snažni osjećaji i emocije prema Dori, a posebice je vidljivo njegovo strahopoštovanje prema njoj kad ju u odabranom ulomku naziva djevicom Dorom. Govoreći kako je i u tim teškim, gotovo smrtnim trenutcima mislio samo na nju, dočarava nam kolika je bila njegova strast i opsjednutost prema Dori Krupičevoj. Šenoa bira glagole poput gorjeti, kucati, ključati kako bi intenzivirao tu Pavlovu jaku strast i emociju prema djevojci. Snažni su izrazi i odabir riječi koje autor bira za opis ovog ljubavnog odnosa. Primjerice, vrlo su snažne slike poput bijesno kopito, milo lice, sjajno oko i slično. Posebice se ističe metaforičan prikaz fraze „krv mi ključa kao žeženo gvožđe” gdje Šenoa koristeći stilsku figuru uspoređivanja zapravo izgrađuje jednu jaku metaforičku sliku.

U romanu *Seljačka buna* čistu ljubav nalazimo između Jane i Đure Mogaića. Jana dobra i plemenita djevojka brižno pazi na slijepog oca, koji je zbog crnih kozica prije deset godina izgubio vid. Otac hvali svoju Janu te govori da takve djevojke plemenite duše nema od Zagreba do Brdovca. Đuro je Mogaić slobodan mladić koji se zagleda u Janu i upoznavši njezinu dobrotu i plemenitost, poželi se njome oženiti. Čista ljubav ovdje prelazi preko neimaštine i ne dozvoljava da ju zli jezici unište. Tako je ovaj roman jedan od onih kojima Šenoa veliča ljudsko poštenje, dobrotu i plemenitost, iskrenost. Odabran je sljedeći ulomak kao kratak prikaz odnosa Jane i Đure u romanu:

Znaš li ti, da mi je žao poći za te, ne bih ni išla. Ali me boli da ću ti takva u kući doći. Ako sam sirota, nijesam prosjakinja. Viš, viš, kako je taj lončić prekipio – nasmjehnu se Đuro i, uhvativ djevojku za oba ramena, pogleda joj veselo u lice. – Eh, Jano dušo, ne motaj sada te pređe. Samo da si moja i moja. Za drugo me nije briga. Pa neka tko pisne na te, slomit ću mu kosti. (Šenoa, 2004: 105)

Vidimo kako se Jana grize jer nije imućnija, snažnija, osjeća se krhko zbog svoje socijalne situacije koja nije najbolja. No, Đuro ju tješi govoreći kako je njegova i da se ne treba brinuti tko će što reći ni misliti. Vidimo da joj pruža sigurnost i utjehu želeći da se uda za njega i pođe s njim bez obzira na neimaštinu. Ovom slikom iz romana Šenoa prikazuje pravu, istinsku ljubav koja ne gleda na socijalno ni imovinsko stanje, nego poziva na međusobno prihvaćanje i dijeljenje. Nadalje, napominje da je čista ljubav često prožeta smetnjama, pa kad one postanu nepremostive ljubav završava tragično. Tako su česti primjeri tragičnih ljubavi u književnosti općenito, ne samo u hrvatskoj književnosti. Primjerice, sinonim za tragičnu ljubav postala je priča o Romeu i Juliji koju je donio veliki William Shakespeare. Naime, tragični završeci proizlaze iz ljubavnog zanosa koji je vladao među mladićima i djevojkama. Ljubav je među njima toliko jaka da ju je samo zlo i smrt moglo prekinuti. Tragično završava ljubav Pavla u *Zlatarovom zlatu*, Jane u *Seljačkoj buni*, te Dobre i Anđelije u *Kletvi*. Ljubav Pavla i Dore završava tragično u trenutku kada Dora ostaje sama kod kuće, a vani bijesni vojnici haraju po gradu. U kuću ulazi ranjen neprijateljski vojnik i zatraži od Dore vode, jer rana ga peče i ne može dalje. Od Dore traži zaštitu, a njeno plemenito srce odgovara da po božjem zakonu i neprijatelju treba dobro činiti. Dora donese vrč vode, pruži ga vojniku i po njegovom napatku ode do prozora provjeriti da netko ne dođe. Vojnik iskoristi Dorinu odsutnost, uspe u vodu otrovni prah te vrati Dori govoreći da voda ima čudan okus, da je mutna i neka sama proba. Ne sluteći prevaru, Dora popije otrovanu vodu, osjeti slabost, padne i umrije. Dora se našla kao smetnja Klari Ungnad te ona naruči Dorino ubojstvo. Dobrota koja u svakom čovjeku nastoji vidjeti samo dobro, ovdje biva izigrana i uništena na prevaru.

Na, evo ti je!, ponudi Dora vrčić vode. »Bila ti u zdravlje!« Konjanik uhvati vrč objema rukama. »Gledaj, djevojko! Ne ide li tkogod prema kući?« Dora pođe k prozoru da pogleda, al u taj par nasu neznanik prašak u vodu. »Nema nikoga blizu« reče djevojka. »Nemaš li vina djevojko?« »Imam, al zlo je za rane.« »Voda ti ne valja, mutna je, mlaka. Kušaj sama!«...Dora uhvati vrč, primakne ga ustima i posrknu... Neki je nemir uhvati. Stala hodati po sobi. Ruke joj se stvorile ledom, a glava gorjela kao žeženo gvožđe. »Bože moj! Šta je to?«, uhvati se djevojka za čelo. Pred očima joj sijevalo, na prsa kao da se je svalila gora, a grlo kao da je stezala zmija. Djevojka stala teturati, glavinjati, hvatati rukama zrakom. »Oče! Pavle! Zraka!« vrisnu, padnu, dahnu i izdahnu. (Šenoa, 2004: 259-260)

U citatu vidimo kako je Dora prevarena jer je nasjela popiti vina iz vrča. Tu vidimo njen lik i karakter koji je naivan, primitivan, seljački i ne dovodi u pitanje tuđu (ne)iskrenost. Upravo zbog toga i biva izigrana i prevarena. Međutim, na kraju romana *Seljačka buna* ljubav Jane i

Đure Mogaića završava tragično nakon što je Đuro ranjen u bitki za slobodu svog naroda te umire u crkvi. Dolazi Jana, privinu k sebi mrtvo tijelo i jeca 'Moj! Moj! Moj!' Janino oko nije više sjalo onim žarom, u srce joj se usjekla tuga i "neiskorjenjiva bol", jer umrije joj dragi, koji joj bijaše poslije Boga najdraži na svijetu, a ovu tvrdnju potkrjepljujem sljedećim citatom:

Plamtećim okom viknu Mogaić: - Braćo, ne dajmo se! – i probode časnika, ali padajući ispali ranjenik samokres i zgodi junaka u prsa. Mogaić klonu, pade. Stubičani objesniše i odbiše četvrtu navalu. Tad dignu Gubec blijedog ranjenog mladca, poklopi konja i doviknu drugu Pasancu: - Drž' se brate! Smjesta se povratih. Moram zakloniti mladića. Brzo poleti uzbrdo k crkvi, siđe, ponese Đuru unutra. Ali Jane ne bješe. Gubec položi mladića na zemlju, otvori halju. Iz junačkih prsiju tecijaše rumena krv. Gubec kleknuv nadnese se nad Đuru. Mladić otvori mutne oči: - Ujače! – šapnu – peče, peče! Čekaj, sinko – uzdahnu vojvoda suzna lica – da ti zavijem ranu. – Pusti, nek teče krv, nema tu lijeka – nasmjehnu se Đuro – nek teče, to je sjeme za slobodu naše unučadi. A gdje je Jana, moja Jane? – dignu ranjenik glavu. – Ne znam, ne znam, sinko – reče Matija obazrev se – nema je ovdje. Ah, poljubi je za me! Pazi je! Molim te!...Zašto, oh, zašto - - ujače – peče - - mladić se trznu, stisnu Gupčevu ruku, zažari očima i protegnu se mrtav. A Gubec pokri svoje lice rukama i zaplače, plakaše kao ljuta godina klečeći kraj mrtvog junaka. (Šenoa, 1968: 328-329)

Iako ranjen i svjestan da će umrijeti, vidimo da Đuro traži Janu u koju se fatalno zaljubio. Odabrani citat prikazuje njegove posljednje trenutke u kojim je nakon teškog ranjavanja i preminuo. Upravo taj trenutak vrhunac je tragičnog odnosa Jane i Đure jer se njihov odnos prekida, Đure više nema. Odabrani citat dobar je primjer dijaloga na kojem Šenoa gradi velik dio svojih romana.

Nadalje, u romanu *Kletva* nalazimo tragičnu ljubav Anđelije i Berislava. Berislav Paližna lijep je i gibak mladić, sin kneza od Ostrovice. Došavši s četom križara u samostan opatije požeške na noćište, ondje nalazi zagrebačkog biskupa Pavla Horvata, njegovog brata Ivaniša i nećakinju Anđeliju, koja živi s ujakom biskupom poslije majčine smrti. Ujak je obećao sestri da će čuvati Anđeliju i da je neće dati nikome osim mladiću koji bi bio vrijedan poput nje. Berislav vidje Anđeliju kada ga biskup pošalje da javi Lacku neka dovede Anđeliju pred kraljicu. Djevojka mu se svidjela, no prije Berislava njenu ruku zaprosi Nikola Gorjanski. Protiv svoje volje i javno objavivši da svim srcem ljubi Berislava, Anđelija odluči poći za Nikolu. Kada Nikola dođe u biskupov dvor po odgovor na svoju prošnju, biskup mu pokaže list na kojem se nalaze pečati, a među njima i pečat Nikolina oca kojim potpisuje Požeški mir. Iako je mir potpisan, biskup otkriva skrivene namjere Gorjanskoga te otjera Nikolu s dvora rekavši da ne želi

dati nećakinju za snahu krivorotniku. Ovdje počinju nevolje za Anđeliju i Berislava. Nesretnu sudbinu Berislava i Anđelije ilustrira sljedeći citat:

Njen zaručnik bijaše još jedina utjeha njezine budućnosti. Ban Gorjanski zadržao ga kao taoca koga će pokloniti vjerenici ako mu iz Napulja, od kraljice Margarete, donese glavu njegovog oca. Djevojka obećala to, otišla u Napulj i donijela Gorjanskomu očevu glavu. A što vam on uradi, sudila mu pravda božja!... Primiv glavu svoga oca, ponudi bijednoj djevojci usječenu glavu njezina vjerenika... Pogubio ga vjerolomno, izdajnički!... Nesretna Anđelija, kao izvan sebe, pograbila dragu glavu kneza Berislava i otrčala s njom iz kraljevskog dvora. Mislio sam, šenut će pameću... Bila izvan sebe, očajna, neutješna... Shrvala je teška bol i bacila u postelju. Puna dva mjeseca bolovala uboga djevojka, da već izgubismo svaku nadu. Ali mladost i krepka joj narav svladaše ipak nemilu bolest. (Šenoa, 1978: 488)

No, autor ističe da nisu sve ljubavi u romanima nesretne. Ponekad se nakon raznih borbi događa obrat i dolazi do sklapanja sretnih brakova. Primjer sretnog braka nalazimo, kako Lasić navodi, u romanu *Čuvaj se senjske ruke* između Klare i Jure, u *Seljačkoj buni* između Milića i Sofije, u *Diogenesu* između Belizara i Ružice, te u *Kletvi* između Ise i Stanka – Benka. Na putu sretnoj ljubavi Ise i Stanka – Benka bila je mržnja među obiteljima, jer su Isini roditelji stradali od ruke Grge Prišlina, Stankovog otmičara. Ovaj detalj podsjeća na Shakespeareovog Romea i Juliju koji tragično završavaju upravo zbog netrpeljivosti dviju obitelji. Otkrivši da je otet kao dijete i da su mu roditelji Živan i Jela Benković, Stanko – Benko vraća se u roditeljsku kuću gdje je boravila Isa te njihova ljubav konačno dobiva blagoslov što je vidljivo iz sljedećeg citata:

Čujte me, djeco! Bijaste dugo rastavljeni jedno od drugoga. Vaša ljubav izdržala je dugotrajnu, tešku kušnju. Pokazali ste da se iskreno ljubite, a vašoj ljubavi imam da zahvalim sretni slučaj koji mi vrati mog jedinca. Budite svoji, djeco, i znajte da ste od ovoga časa zaručeni! Danas su vaše zaruke, pružite si ruke! (Šenoa: 1978: 506)

Slavlje je potrajalo do dugo u noć, a Živan i Jela ne mogu sakriti sreću koja ih je snašla. Benko blaženo počiva u roditeljskom domu i prisjeća se kako ga je majka kao dijete uspavljivala. Vjenčanje Benka i Ise bilo je na blagdan sv. Marka, nakon što je Benko izučio zanat i stekao uvjete da sam brine o svojoj obitelji:

Baš je zvonilo podne na blagdan sv. Marka. Iz crkve Markove izašli svatovi da prate kući mladence Benka i Isu. Krasan li bijaše mladi par! Isa imala laki modri župan i crvenu okratku, zlatom porubljenom suknju, a Benko odjeven bio na vojničku. Prije tri dana izabralo gradsko vijeće njega, oružju i bojnom poslu vješta, gradskim kastelanom mjesto pokojnog Dimitra Suhodola.

Gizdavo stupajući gradom, motrijaše neprestano krasnu vjerenicu koja s bijelim vijencem na zlatokosoj glavi, poniknutih očiju, ali blažena lica, idaše uz svoga vjerenika. (Šenoa, 1978: 545)

Društveno raslojavanje vidljivo je i u temi ljubavi i to zbog materijalnog stanja i staleške razlike. U romanu *Zlatarovo zlato* plemić Pavao ljubi građanku Doru, a u *Seljačkoj buni* Tomo Milić ljubi Sofiju Hening. Roman je građen na temi raslojavanja upravo zbog toga što je širok spektar likova koji se povezuju upravo na svojim različitostima što donosi dodatne intrige i zaplete u Šenoine romane. Društveno raslojavanje vidljivo je u razgovoru Pavla s kumom Vramecom. Pavao nakon dugo vremena dolazi do kuma i moli ga za "jednu milost" misleći pritom na dopuštenje da se oženi. Taj razgovor interpretira sljedeći citat:

...ali prije svega dođoh da vas molim za jednu milost. "Govori sinko!" "Hoću da se oženim!", progovori Pavao odrješito. "Ti?", začudi se u prvi mah kanonik. "E, pa hvala bogu, samo ako je pametno", popravi se starac. "Jest pametno, jer je pošteno" odvrati Pavao, "pitao sam svoje srce sto puta; i srce mi reče da." "Srce i pamet! – Nije to jedno, sinko moj", pogleda ga kanonik zabrinutim okom. "A kavu si mladu izabrao? Ta valjda plemkinju?" "Plemenitu po srcu, po rodu građanku." "Zar -?" "Doru Krupićevu, gospodine kume!"..."Al građanska djevojka!" Da, građanska djevojka, kume! (Šenoa, 2004: 232-233)

Vidimo da je Vramec iznenađen Pavlovim izborom, pokušava pronaći prepreku, no Pavao mu povjerava da se nad majčinim grobom zakleo da će Doru uzeti za svoju ženu, a zakletva pred Bogom ne smije se kršiti. Pavao traži od kuma blagoslov, ali kum nikako ne može prihvatiti da je Pavlov izbor građanska djevojka. Ovdje je jasan raskol i kontrast između dva karaktera: Pavao koji je iskren i pošten, a s druge strane kum koji je proračunat i ne prihvaća Doru jer je drugačija. Na to mu Pavao govori da je prije bio divljak koji je tumarao po svijetu, no kad je opazio Doru osjetio je kao da ga je "nadahnuo sveti duh", u njemu je usplamtjela vjera u Boga i vjera u ljubav. Ova scena podsjeća na Petrarca i njegov susret s Laurom koja mu je došla kao prosvjetljenje i donijela potpuni obrat u život. Zamišljeni kanonik razbistri um, podigne ruku, stavi na Pavlovu glavu i podari mu blagoslov. Dakle, Šenoa ipak donosi pozitivan ishod te Pavao dobiva blagoslov da oženi ljubljenu Doru. Društveno raslojavanje u Šeninim romanima jako je izraženo, no u slučaju ljubavi Dore i Pavla ono je zanemareno. U njihovom slučaju ne postoje klasne razlike, a ljudskost je nadvladala materijalno stanje i moć.

Kao drugi tip ljubavi, Lasić spominje tip odbijene ljubavi u kojoj zaljubljeni nalazi smisao u žrtvi. Postoje dvije podvrste takve ljubavi: nesretno zaljubljeni u žrtvi i plemenitu djelu pronalazi smisao. Tu vrstu ljubavi nalazimo u *Zlatarovom zlatu* kod Jerka kada pomaže Pavlu i Dori. Iako svi misle da je Jerko mutljak, on sve čuje te želi zaštititi Doru i Pavla od zlih jezika i napasti koje ih prate. Njegova ljubav prema Dori i polubratu Jerku, dovoljna je da žrtvuje svoju ljubav kako bi oni bili sretni. Autor dalje kaže da ovdje pripada i osveta nesretno zaljubljenoga koji gazeći sve pred sobom želi doći do cilja koji ne postiže. U *Zlatarovom zlatu* takva je ljubav Grge Čokolina prema Dori, u romanu *Čuvaj se senjske ruke* Vittoria Barbara prema Dumi, dok u romanu *Kletva* ljubav kraljice Marije biva prepuštena krvniku.

Osvetu nesretno zaljubljenoga nalazimo u liku Grge Čokolina u romanu *Zlatarovo zlato*. Očajan zbog propalog pokušaja prošnje Dorine ruke, Čokolin smišlja osvetu da okalja čast Dore, majstora Krupića i stare Magde. Primijetivši da u Krupićevu kuću zalazi plemić Pavao, Čokolin čeka pravi trenutak kako bi na svoje oči vidio što se zbiva. Lud i očajan Čokolin prolazeći Markovim trgom sretno Šafraničku i Freyovku, sjedne s njima, popije koju rakijicu i počne im govoriti što je sve vidio u Krupićevoj kući. Kad je išao u nedjelju na Kamena vrata u varoš, zapazi pred Krupićevom kućom konja zelenka. Uđe u kuću kako bi zamijenio kod Krupića "cekin na drobne pjeneze", ugleda Doru gdje sjedi na stolcu, Pavao je drži oko pasa i guguće, a Magda sjedi u kutu i sve promatra. Ispričavši svoju laž, Čokolin odlazi dalje, a Šafranička i Freyovka ostale u čudu. Potom Čokolin odlazi pješice na Medvedgrad, kako bi Stjepku Gregorijancu priopćio da mu sin ljubi zlatarovu Doru. Mutljak Jerko čuvši priču pred Markovim trgom nastavi pratiti Čokolina i sazna sve što je Gregorijanec naumio. Nesretno zaljubljeni Čokolin, pokvareni i pohlepni brijač, poduzima sve kako bi nahranio svoju zlu narav i uništio sreću koja je njemu uskraćena.

Kao treći tip ljubavi strasna je želja za posjedovanjem koja je većinom povezana uz *femme fatale*. Lasić kaže da takvim ženama "haraju strasti tijela", a njihov plijen je gotovo uvijek lijep i nevin mladić. Fatalnu ženu nalazimo u romanu *Zlatarovo zlato* u liku Klare Grubarove koja želi zvesti Pavla. Klarina želja za Pavlom je toliko jaka da ne može podnijeti da ga itko drugi ljubi osim nje. No ta joj se želja ne ostvari, jer Pavlovu ljubav prema Dori ne može uništiti ni smrt, ni Klarina požuda. Pavao proklinje Klaru neka je paklena strast pali vječitim plamom i

žedom, a nevino lice Dore neka se pojavi pred očima svaki puta kad htjede u snu počinuti. Klara je dala otrovati Doru kako bi sebi raskrčila put do Pavlovog srca. Klarino priznanje interpretira citat:

Da – reče - istina je, Pavle. Ja sam dala otrovati Doru otrovom kojem lijeka nema. Ali znadeš li, zašto? Jer sam poludjela, pobjesnila za tobom. Ako se griješi namjerom, ja griješnica nisam. Nije mi pamet počinila taj grijeh, srce moje je griješilo. Da mi nije pošlo za rukom uništiti ovu djevojku, da si je grlio kao ženu, ja bih se sama bila otrovala, jer dok sam ja živa, ne bih trpjela, da te druga ljubi, i svaku bih otrovala, koja te ljubi, ma je ti i ne ljubio. Ljubim, te Pavle, kao boga, komu se grešna iznevjerih, a da s tobom mogu dijeliti jedan dan, jednu uru, jedan časak ljubavi, ispila bih čašu otrova do dna. Ako me mrziš, ako me prezireš, Pavle osveti se! (Šenoa, 2004: 266)

Citat vrvi strašću i požudom, a cilj je bio posvjedočiti, oprimjeriti ljubav utemeljenu na strasti i sirovoj požudi. Fatalne žene su pokretačka snaga romana, one vrte ostale likove oko sebe te na taj način zahuktavaju radnju samog romana. Fatalna žena je i Dora Arlandova iz romana *Seljačka buna*. Dora je bila lijepa i rumena, no imala je zmijsku narav koja zavede i ugrabi svakog mladića, bez obzira bio kmet ili plemić. Svaki plijen u njenim rukama pogađa ista sudbina. Mladićima bi isisala krv i potom ih potajno otrovala. Pred njezinim likom strepe svi, jer koga je ta zmija uhvatila, nije više okusio slobode. Otrovala je majci sina jedinca te ju majka prokle. Dorina sudbina završila je kletvom, a bacila se s prozora tornja, odakle je bacila staričinog sina. Ovako završava većina femme fatale likova jer im se vrati sve ono prokletstvo koje su navukle na druge likove.

Kao četvrti tip ljubavi jest tip bračne ljubavi. Taj tip ljubavi u romanima se samo usput spominje i nema konkretnijih opisa i analiza. Tek naznake o bračnoj ljubavi nalazimo u romanu *Zlatarovo zlato* između Stjepka Gregorijanca i Marte, u *Seljačkoj buni* brak Tahija, te u *Diogenesu* brak bana Karla Baćana i brak baruna Klefelda.

Franjo Tahij porijeklom Mađar, junački gazi sve pred sobom, jer boje ga se i domaći i Turci, a opaka je i njegova supruga Jelena. Tahij otimlje seljacima blago i zemlju, a sve neoženjene muškarce želi poslati u konjanike na Turke. Vraćajući se s četom konjanika u Susjed, Tahija i Gašpara Alapića dočeka Jelena propala od tuge i nemira, sinovi Stjepan i Gavro te kćeri Klara Gruberka i Margareta Oršićka. Ušavši u palaču, Tahij zahvaljuje Bogu na povratku i iskazuje svoju ljubav opisujući svoje osjećaje. Bračnu ljubav ilustrira sljedeći citat:

- Hvala Bogu te sam opet u svom domu – i prihvativ obje ruke svoje žene nastavi: - Zdravo, ženo, zdravo, djeco moja! Dugo me nije bilo i mišljah da se nećemo nikada više vidjeti, jer nas je zla sudbina upravo nemilo ošinula, i još se nijesmo rastrijeznili. Jesi li primila moje pismo iz Kaniže? – završi Taši spustiv se na klupu. – Jesam, gospodine moj - odvrati Jelena, a suze joj navriješe na oči. (Šenoa, 1968: 177)

Patriotizam je kod Šenoa konkretnije preciziran. Stvarni interesi naroda su sloboda, vladavina prava te nacionalna nezavisnost koja se može postići samo dogovorom. Šenoine ideje svake godine postaju sve radikalnije, što možemo vidjeti na primjeru njegovih romana: roman *Zlatarovo zlato* govori o pobjedi zakona nad diktaturom, dok je *Seljačka buna* priča o upotrebi sile protiv diktature. *Diogenes* je upozorenje: stvarnost i konkretno djelovanje usmjereno je protiv apstraktnog radikalizma. *Kletva* je roman o propadanju Hrvatske zbog nesloge, a naglašeni pesimizam sadržan je ne samo u radnji, već i općenito. Lasić napominje, vidljivo je "Šenoa VAPI za jedinstvom!" (Lasić, 1965: 171)

U romanu *Seljačka buna*, domoljublje je vidljivo u razgovoru bana Petra i Ambroza Gregorijanca. Pred crkvicom svetoga Martina ban Petar silazi s konja, privinu zastavu k sebi i povuče se k crkvi. Na konju za njim dolazi Ambroz, Petar podiže sablju, no Ambroz je izbije iz Petrovih ruku. Ambroz povuče Petra u crkvicu, istrgne mu zastavu iz ruku, pretrgne držak i raspore zastavu, jer neće se više vijoriti taj znak nevjere i nepravde pred slavnom hrvatskom vojskom. Ambroz uputi Petra neka sjedne na njegova konja i pođe put Zagreba, jer tamo nema pogibelji. Potom se Ambroz obraća banu riječima:

Čovjek sam zakona, a vidim li da ga nenarav gazi, plane mi krv, pobjesnim i ja. Sabljom, silom postaju narodi silni, slavni, al ne postaju sretni. Bane – nastavi starac – vi ste bogati, umni, slavni, dična koljena, gvozdene volje, vi ste Erded, vi ste knez, ban – al zaboravite časak sve to, zaboravite sebe, sjetite se da ste sin nesretne majke – Hrvatske. To pamtite, i evo pred spasom svijeta, sred krvave noći zaklinjem vas ja, sijed starac, krenite drugim putem, zaboravite rodbinsku korist, dignite zastavu pravde, skupite oko sebe sva plemenita srca hrvatska, završite užasnu krvavu priču i vodite nas u boj za slobodu i sreću djedovine naše. (Šenoa, 1968: 143)

U borbi protiv tuđina, Šenoa je pozivao pripadnike svih staleža na jedinstvo, mudrost i razum, te otvoreno i hrabro pokazivao rane nacije. Šenoina vjera usmjerena je na pobjedu istine, a "lajtmotiv je stalan: nacionalnu nezavisnost moguće je očuvati samo oslonom na moral i realizam, na istinu i razum!" (Lasić: 1965: 172) U romanu *Diogenes* veliko zlo opisano je u

praktičnom životu. Mladići plemenitog roda, prihvaćaju svako namještenje koje im je ponuđeno, jer znaju da im je u zemlji mjesto pričuvano. Jedino što im je važno, je da to mjesto sa sobom nosi zlatnih kamata. Njima vlada bezobzirna sloboda, obiteljska crta predstavlja im vezu kojom dolaze na vlast, a domovinu im predstavljaju oranice i vinogradi. Umjesto da brat ljubi brata, da svi ljube sve, da bogataš radi u društvu za društvo, sadašnji smrtnik brine o sreći budućih vjekova. Malo je pravice u ovoj zemlji. Svatko sebi smišlja pravo, vuče vodu na svoj mlin, sebičnost zavladała gotovo svim dušama, a nestade ljubavi za opće dobro. Stranac primijeti tu strahotu te htjede sebi ugrabiti plijen. Lakomost napravi razdor među plemstvom, Bog skinu blagoslov sa zemlje te više ništa u njoj ne može uspijevati. (Šenoa, s. a.: 57-58)

Nadalje, tu je tema ljudske jednakosti i društvenog raslojavanja: "Svi su romani ovoga razdoblja glorifikacija ljudske jednakosti i oštra osuda plemenitosti po rodu. Postoji samo jedna plemenitost: plemenitost srca i duše. Plemenitost značaja" (Lasić, 1965: 174). Nevezano uz staleške razlike, napominje Lasić, Šenoa je zlo vezao isključivo sa zlim, a dobro s dobrim. Šenoa u romanu *Seljačka buna*, ističe Lasić, seljake i selo prikazuje kao Dobro, dok su plemići predstavnici Zla, s time da su Toma Milić i Ambroz Gregorijanec iznimke (Lasić, 1965: 176). Glavnu slabost društva, napominje Lasić, Šenoa nalazi u sebičnim interesima koji ne mogu promicati interese društva u cjelini.

Osnovne su ideje romana, ideje jednakosti, bratstva i slobode. Ovdje se Šenoa zalaže za realizam u političkom i društvenom djelovanju te "osuđuje radikalizam bez konkretnog cilja" (Lasić, 1965: 177). Sredstva i ciljevi kojima se služe Šenoini likovi, dobivaju smisao tek u "okviru opće koristi nacije". Lasić kao primjer ističe seljake iz Šenoinog romana *Seljačka buna* koji ispred svojih interesa i interesa nacije staju u obranu Čovjeka. Lasić navodi "Zato je Šenoina poruka: borba za pravdu! To je tek prava ljubav! (Lasić, 1965: 178)

Tu borbu ilustrira citat iz romana *Seljačka buna*:

Ne, ne i sto puta ne! Ako ima pas zube, mačka nokte, gavran kljun da se brani: - mi imamo ruke, ove tvrde seljačke ruke, mi imamo više neg' pas, mačka i gavran, mi imamo razum kao gospoda, imamo dušu i srce kao gospoda, a i naš seljački rod je stariji od gospodskoga, i praotac naš Adam bio je seljak. Nećemo krdimice kao bikovi pod sjekiru letjeti. Trpjeli smo, molili smo, zdvajali smo, zdvajali, al smo i mislili i misleći sablje brusili. Svi ćemo u jedan mah, u jedan grom, u jednu strijelu. Mi nećemo toga đavola služiti, zgazit ćemo ga, ali samo njega; mi smo ljudi, kršćani, mi tražimo mira. (Šenoa, 1968: 242-243)

Iskazana jednakost odnosi se na sve staleže, jer nitko si ne želi dozvoliti da bude gažen od vladajućih. Ovdje se seljaci udružuju i kao braća kreću u borbu "svi za jednoga i jedan za sve". Nakon svih muka, stradanja i molitava, ostaju im srčanost i snaga kojom će izboriti svoju slobodu i pravdu te svrgnuti nasilnika koji ih tlači. Prema mišljenju Stanka Lasića, svi su Šenoini romani prožeti idejama Revolucije tj. idejama humanosti i pravima čovjeka i nacije. Zato je važna Šenoina poruka koju ističe "cilj i smisao čovjeka treba da bude *akcija* podređena idealima humanosti, idejama Revolucije, Dobru, Naciji" (Lasić, 1965: 179). Jedino što životu daje smisao je dobrota u pomaganju drugima, no borba i dalje ostaje nužnost, jer potiče čovjeka da se ostvari u svojoj punini. Samo pomoću ideja revolucije potlačeni narod može doći do preokreta i osigurati si toliko željenu pravdu i mir.

Kao bitna nacionalna ideja u romanima ističe se *obrana*, a parola je svih romana, čuvajmo svoje! Osjećajući da se nazire opasnost, pisci ističu važnost borbe i vjere u sebe, a fokus stavljaju na nacionalne vrijednosti. U *Diogenesu* nalazimo citat: "Stara vrlina jenja, u našoj zemlji vije se vrzino kolo, svaki se otimlje za njim. Hrvati zaboraviše, da su Hrvati. Pohlepa za zlatnim teletom, pohlepa za taštom časti izbrisa iz njihove duše onu ljubav za staru slobodu, onaj junački ponos, onu čistu prostodušnost, koja je korijenom sreće i zdravlja" (Šenoa, s. a.: 55). Kao posljednja ideja koja se veže uz ideju Revolucije je kult rada. Lasić napominje da je rad *dobro*, pa stoga ni "radnici" u romanima ne mogu biti zli. Nadalje kaže rad je "magično sredstvo koje i u najočajnijoj situaciji vraća čovjeku smisao. Rad je smisao. Rad je izlaz iz apsurdna" (Lasić, 1965: 179).

Zaključno, moglo bi se reći da je Lasićevo čitanje Šenoa, iako sustavno i konzistentno, ipak jednim dobrim dijelom bilo uvjetovano i trenutkom u kojem je nastalo i u kojem su klasna pitanja, pitanja revolucije, socijalne raslojenosti, glorifikacije rada, bila dominantna. Lasić se nije uspio othrvati prevladavajućem diskursu i Šenoino umjetničko djelo prosuđivati alatima neopterećenim ideološkim matricama i naočalama „angažirane književnosti“. Neosporno se Šenoa može tako čitati, ali njegov pogled znatno je bliži nacionalnom nego klasnom pristupu i interesu.

6.1. Likovi

U povijesnim romanima prisutni su likovi svih staleža, no naglasak je stavljen na aristokraciju. S obzirom na slojevitost aristokracije, u nekim je romanima intriga izgrađena na sukobima različitih slojeva te klase. Lasić posebno ističe sklonost pisaca k stvaranju što svestranijih likova, pa tako stvoreni likovi zadržavaju svoje karaktere, jer su oni bitno određeni. Postupak stvaranja lika odvija se na početku scene, a "karakterizacija je obično direktna i indirektna" (Lasić, 1965: 182). Lasić napominje da primjer takve karakterizacije nalazimo na početku *Seljačke bune*, gdje je opisan lik Uršule Hening:

Do visoka prozora sjedaše u omaloj sobi grada žena pristara ali krepka, u crno zavita. Da joj nije plava, prosjeda kosa pričešljana bila s obje strane visokog oblog čela, da se nijesu savijali dugi okrajci crne kape oko požutjelog lica, bio bi čovjek rekao da tu sjedi obrijana muška glava. Lice bilo joj je veliko, vilice jake, nos dugačak, nad usta privinut, usta široka, usnice blijede i tanke, žute obrve guste i svedene, a ispod njih buljile u svijet do dvije zagonetke, do dva blijedomodra, malne sumorna oka, iz kojih si zaludu gatati kušao kakvi se osjećaji u tom srcu bude, kakve li misli tom glavom sijevaju. Bore na obrazima, oko očiju i usta pokazivahu doduše da su u tom srcu silovite strasti bojak dijelile, ali sada bila je žena mirna kao od kamena, a na tvrdom joj licu nijesi vidio ni tračka ženske blagosti već tvrdu neslomivu volju, jak duh i neodoljivu odvažnost. Jako, visoko tijelo bijaše odjeveno u saboritu haljinu od crna sukna, ošivenu mrkom svilom. Oko pasa savijao se krupan srebrn lanac o kojemu je svežanj velikih ključeva visio. Suhi, tvrdi prsti žene počivahu na srebrnoj škrinjici što je pred njom na stočiću stajala. Čas bi okom svrnula na golu šumu, na poplavljenju ravnici pod gradom, čas opet na škrinjicu. Ujedljiv smijeh zadrhta joj kadšto na usnama, i prsti joj se jače pritisnuše škrinji, kao da tu lavica svoje mlade čuva. (Šenoa, 1968: 13-14)

Lik Uršule Hening toliko je detaljno opisan, da ju možemo jasno vidjeti kao da je gledamo ispred sebe. Iz zamišljenog pogleda i opisa koji ga prati, možemo naslutiti neku unutarnju borbu koja joj razdire misli, ali i predvidjeti snagu koja se skriva u "zajedljivom osmijehu". Taj pogled i osmijeh otkriva početnu dobrotu prema seljacima, ali i kasniju okrutnost prema Tahiju. Nadalje, ističe da se lik određuje jednom strašću tj. polarizira se dobrim ili zlim. Primjer dobrog i zlog lika imamo u romanu *Zlatarovo zlato*: Dora Krupić i Klara Grubar – Ungnad, te u romanu *Kletva*: Živan Benković i Grga Prišlin. Živan Benković primjer je dobrog lika, a to potvrđuje citat:

Braćo Gričani! – progovorio Živan dršćućim glasom. – Uzmite na um Boga i savjest vašu, pak kažite iskreno i zdušno da li sam imao jedinca sina koga mi jedne noći ugrabiše. – Istina je –

potvrdiše svi prisutni iza glasa. – Kažite, braćo – produlji Živan, dočim su ga gradsko oci začuđeno motrili – da li je ikada živio prije na Kaptolu, kasnije na Griču, bratić Grge Prišlina koga sam ja u dugove bacio, pijanicom učinio, koji je mojom pričinom poginuo u krčmi usred tučnje, komu je žena stoga od žalosti umrla, čije sam dijete ja uzeo k sebi, posvojio mu sav imetak i htio ga prodati kmetu za deset maraka?...Kažite, braćo, je li to istina? – Nikada – čuo se opet jednoglasan odgovor. – Što nas to pitaš Živane? – progovori sada sudac goričke općine. – Ta svi znamo da si u poštenju suho zlato. (Šenoa, 1978: 498)

Lik Živana Benkovića ovdje govori sam za sebe. Tražeći odgovore od suca i vijećnika, želi potvrditi svoje poštenje i dokazati sinu istinu koju mu je godinama skrivao otmičar Grga Prišlin i zatrovao mu srce mržnjom i netrpeljivošću prema vlastitom ocu. Živan svoju dobrotu dokazuje i kada govori Grgi da će moliti Boga da mu izliječi opako srce. Kao suprotnost tom dobru, u romanu *Kletva* prisutan je lik Grge Prišlina tj. čisto zlo koje možemo iščitati ovdje:

Jest, Stanko – progovori nato Grga – ti si pravi pravcati sin mošnjara Živana Benkovića, a tvoje pravo ime je Benko...Osveta me nagnala, ja te dadoh jedne noći, kad se je tvoj otac borio s nama, ugrabiti iz očinske kuće. Tat Martin Božić strpao te u vreću i donio k meni. Odgojio sam te u mom zabitnom dvorcu i usadio u te mržnju proti Griču, a najviše proti tvom ocu. Htjedoh se još dalje svetiti mu, jer on bijaše uzrokom da me je biskup Pavao Horvat otjerao iz službe. (Šenoa, 1978: 503)

Grga Prišlin dvorski župan, pohodio je Živanovu kuću kako bi pobrao šesnaestinu za biskupa te omastio brk i napio se vina. Došavši u Živanovu kuću nailazi na otpor. Nasilni Grga naredi oružnicima da uzmu svaki šesnaesti snop, a oni biraju one najljepše. Živan u nevjerici stoji, razmišlja s čime će prehraniti obitelj, ne dadne Grgi ni vode ni hrane te ode k vratima svoje kuće. Grga se našali na Živanov račun, zlobno se nasmije i govori da će biti još takvih dana. Pri idućem dolasku Grga tj. njegov tat Martin Božić, otima Živanovog sina Stanka i odvodi ga u svoj dvor. Grga dječaka odgaja da mrzi Grič, a osobito Živana Benkovića. Živan otkrivši da je Benko njegov sin Stanko, uvjerava mladića da je to tako te priznanje traže i od Grge Prišlina. Prišlin je bio tako ohol čovjek, da ni na smrtnoj postelji bez prisile ne želi priznati zlo koje je počinio.

Lasić nabraja četiri glavne vrste lika koje su prisutne do danas:

- a) tip "dobra"
- b) tip "zla"
- c) tip ambiciozne tašte i pohotne žene
- d) tip tajanstvenog dobročinitelja

Tip "dobra" oslikava u sebi piščev moral i izravno ili neizravno izriče mišljenje pisca. U Šenoinom stvaranju lika možemo vidjeti, kako govori Lasić, tri vrste »dobra« lika:

Prva vrsta je mladi vitez i njegova draga: to su u *Zlatarovom zlatu* Pavle i Dora; u romanu *Čuvaj se senjske ruke* Juriša i Dume; u *Seljačkoj buni* Milić i Sofija, te Mogaić i Jana; u *Diogenesu* Belizar i Ružica, te Juratović i Marica; u *Kletvi* Pero i Dobra, Berislav i Anđelija, Stanko- Benko i Isa.

Kao iznimku dobra u romanu *Zlatarovo zlato* imamo Pavla, koji je prešao preko autoriteta svoga oca – bahatog aristokrata, zanijekao svoj plemeniti rod te pokazao plemenitost svoga duha:

A to moje oko pokaza mi Krupićevu Doru, ta moja duša pregnula k Dori. Kad je iznijeh iz gotove smrti, kad je se sumrtve dodirnuh ovima svojim rukama, uzavre mi srce kao vilovit konjić. I duša mi reče: Gle nije l'to čelo glatko i bijelo kao onom u gospodskom dvoru? Ove plete nisu svilene, ove usne bujne i mekane, ovi prstići tanki i obli, kao što uznositim gospođicama, što ih vidaš u očevu dvoru. Jest i sto puta jest! – reče mi duša. Jest i sto puta jest, kucalo srce. I podah se djevici srcem i dušom – al djevici, jer oko žarkoga srca tvrd mi vije oklop – čast i poštenje. (Šenoa, 2004: 72)

Svoju dobrotu Pavao je pokazao samim činom spašavanja Dore, a zatim i plemenitom dušom koja je u mladici vidjela svu ljepotu koja krasí gospodske djevojke. Ne zanima ga ni imetak ni plemeniti rod, već plemenitost duše i čistoća srca.

Druga vrsta je odlučan i snalažljiv borac, obično malo stariji, vitalan muškarac, koji ima znanje o životu, odlučnost i svoj pogled na svijet. To je: u *Zlatarovu zlatu* Ivan Jakopović, u romanu *Čuvaj se senjske ruke* Ciprijano Guidi; u *Seljačkoj buni* Ambroz Gregorijanec, Ivan Babić i Matija Gubec; u *Dogenesu* Janković; u *Kletvi* Živan Benković i Pavao Horvat.

Podban Ambroz Gregorijanec istinski domoljub, pomaže Uršuli Heningovoj u parnici kako bi vratila u svoje ruke posjede Susjedgrad i Stubicu, koju joj na prijevaru oduze Tahi. Ambroz se i kod bana zauzima za Uršulu i njezinu djecu te obećaje da će je zastupati i slomiti gospodsku lakomost. Ambroz želi slomiti sile zla koje prosiplju nepravdu i predlaže Gupcu da svi stanu u obranu. Podban je održao svoje obećanje i porazio bana Petra.

Treća vrsta je običan radnik kojeg često uništavaju žurba, neznanje i nebriga, obično ga vodi lukavi ratnik, no sam trpi svoju sudbinu. U *Zlatarovu zlatu* to su Magda, Petar Krupić i

Miloš Radak; u *Seljačkoj buni* Nožina i Ilija Gregorić; u *Diogenesu* Troilo Sermage i Mijo Magić; u *Kletvi* prior Paližna, Ivaniš Horvat i Mikić Prodanić. U *Seljačkoj buni* imamo lik kmeta Ilije Gregorića. Ilija Gregorić inteligentan borac za pravdu, živio je u Brdovcu sa ženom i dvoje djece. Shvativši kakva se nevolja sprema, s Matijom Gupcem i podbanom Ambrozom organizira bunu te kao vođa jedne čete kreće u borbu za pravdu. Nakon što su Gubec i Ambroz skončali, Ilija se vraća kući, oprašta se s Katom i djecom te odlazi dalje u borbu. Kao zadnja žrtva seljačke bune, pogubljen je od krvničkog mača na trgu svetog Marka. Kao treću vrstu dobrog lika imamo u *Zlatarovom zlatu* Magdu, staru i pobožnu ženu, koja ne sluteći Čokolinovu prevaru dopijeva na sud:

Čokolin, znajući da je stara Magda imala lojanica jedanaest na funtu, pođe k staričinoj daščari da mu dade tih manjih lojanica. Magda se dugo opirala, al joj brijač reče: »Ne ludujte, kumo! Ta valjda vas ja izdati neću. Te su vam i onako od starih preostale, pa valjda nećete da ih miši izjedu!« Starica ne sluteći zla pođe na tanak led, a hulja Čokolin zatuži je pred gradskim sucem da je povrijedila zapovijed slavnoga magistrata prodavajući manje svijeće. (Šenoa, 2004: 15)

Magda stara i poštena žena ne sluti Čokolinovu osvetu, pa mu prodaje manje lojanice. Čokolin je prijavi gradskom sucu te starica prvi puta za svoga života dolazi na sud. Sudac određuje da mora platiti forintu kazne, Magda plati te ražalošćena odlazi u svoju daščaru.

Tip "zla" povezan je s nemoralom, želi čast, slavu i novac. Često je samovoljan, grub, pohlepan i iako visoko cijenjen u vlastitim očima, uvijek biva poražen jer pravda pobjeđuje. U *Zlatarovom zlatu* to su Grga Čokolin i Stjepko Gregorijanec; u romanu *Čuvaj se senjske ruke* Rabata, Dominis, Bogdanić i Antonio Capogrosso; u *Seljačkoj buni* Tah i Svesvetički; u *Diogenesu* Adam Baćan, te u *Kletvi* Nikola Gorjanski, Martin Božić, Grga Prišlin, Paviša Gonč, Cavagnoli, Gončinka i biskup Ivan. Primjer zla, pohlepnog, samovoljnog i grubog nalazimo u liku Grge Čokolina koji želi napakostiti Dori:

Stid me je i reći tu sramotu pred poštenom ženskom glavom, udari brica ljutito drenovačom u zemlju. »Al' nek se zna. Neki dan, baš u nedjelju, ja na Kamenita vrata u varoš. Vidim pred Krupićevim stoborom konja zelenka. Bijesa! pomislih, otkad gospodski konji purgarsku travu jedu. Da vidim. Htio sam kod Krupića razbiti cekin na drobne pjeneze. Ja u kuću, pa hvaljen bog! Alaj, susjede, tu je bilo šta vidjeti. Čista Dora na stolcu, oko pasa je uhvatio – mladi Gregorijanec, pa čiči, pa gući kao u proljeće maćak, a Magda, svetica Magda sjedi i sve gleda. A? Šta velite? Fuj! Sramote! Sad ste čule! Al ja ću im biti debeli kum. Zbogom! Na te riječi skoči Čokolin pa pođe brzim korakom put gore. (Šenoa, 2004: 68)

Ne mogavši prihvatiti poraz zbog propale prosidbe, Grga se osvećuje i izmišlja da je vidio Doru gdje "guguće" s Pavlom, a stara Magda ih gleda. Svojim lažima poštenu i pristojnu djevojku želi okaljati nemoralom i sramotom. Napominje da je savjest u ovom tipu gotovo nepostojana, možda se na trenutak javi u trenucima kajanja pred smrt. Takav tip nalazimo u Grgi Prišlinu. Grga Prišlin nemoćan na smrtnoj postelji priznaje Stanku da je otet i odgajan u laži, te prvi puta osjeti da ga je zapekla savjest:

Nisam došao da te dvorim ili tješim – progovorio Stanko mrkim licem. Dođoh da svršim račun s tobom, Grgo Prišline!...Ne puštam te dok ne priznaš tajnu! Po drugi put te pitam, Prišline – govoraše Stanko razdraženim glasom – Jesam li sin Živana Benkovića?...- Jao – zastenjao Grga. – Ne muči me tako! Sve ću ti priznati, ali mi samo jedno obećaj! – Govori! – Obećaj mi da me nećeš dalje progoniti...da ni pred sudom nećeš tražiti zadovoljštinu...ni ti, ni itko drugi! Sve ti obećajem što želiš. Nu sad govori!... – Oče, mili oče moj – kliknuo Benko od radosti i tronuća i pao ocu u naručaj. Grga Prišlin odvrnuo oči od toga prizora. Sada prvi put u životu zgrozio se sam nad zločinom svojim, prvi put osjetio je da ga je zapekla savjest. Dapače učinilo mu se kao da i on ima srce, kao da mu se nešto umekšalo i ganulo u grudima... (Šenoa, 1978: 502-504)

Kao treći tip lika, Lasić navodi tip ambiciozne, tašte i pohotne žene, a kod Šenoa ga nalazimo već u prvom romanu *Zlatarovo zlato*. To je Klara Grubarova-Ungnad koju Šenoa opisuje:

"Žena dođe do mrtve djevojke. Razgrnu koprenu i baklja rasvijetli Klarino lice. Nagnu glavu nad lešinu, 'Moram da te vidim suparnice moja', šapnu zloradim posmijehom i dignu baklju. 'Ti, ti si mi dakle otrovala život, uništila sreću? Luđakinjo, evo sad ležiš ovdje preda mnom pobijedena. Vrijeme će zacijeliti ranu, a ja ću ipak dobiti Pavla" (Šenoa, 2004: 265)

Klara Grubar-Ungnad ne mari za tuđe osjećaje, razdire je ljubomora i naslađuje se smrću žene koja joj je bila prepreka do srca voljenog muškarca. Svoju taštinu pokazuje hladnoćom prema mrtvoj Dori, ali i time što ne mari za Pavlove osjećaje i bol koju je nanijela njezina pokvarena narav.

Šenoa, napominje Lasić, sve kasnije likove žena stvara kao varijantu Klare Grubar-Ungnad. Lik tašte i pohotne žene uvijek je crnka, snažne konstrukcije, bijele puti i senzualnih usana, dok je lik djevice kako navodi Lasić "obično sušta suprotnost tipu tašte i pohotne žene: ona je *Gretchen* – plavokosa, nježna, vitka, laka hoda itd" (Lasić, 1965: 185). U romanu *Čuvaj se senjske ruke* imamo Marijetu Quirini; u *Seljačkoj buni* Loličku; u *Diogenesu* Tereziju Baćan; te u

Kletvi Mariju Kotromanić i Lukreciju. Kao jedna varijanta Klare Grubar – Ungnad, u romanu *Čuvaj se senjske ruke* stvorena je Marijeta Quirini :

...kao lepršast oblak savija se nježno haljina od bijelih čipaka oko bujne mladice visoka čela, dugih trepavica, crne bujne kose, nad kojom se kruna od alema ljeska. Veliko joj oko sijeva kao rosna ljubica, nježni joj se vrat savija poput ljiljana, a rumene usne smiješe joj se dražesno, ko da je lovor pirnuo ružicom. To je Marijeta, mlada žena Marina Quirinija... (Šenoa, 1964: 28)

Tip tajanstvenog dobročinitelja zauzima bitno mjesto u izgradnji intrige, jer njegova je dobrota u tome što ne traži nagradu za svoje djelo. Kod Šenoa je takav primjer, napominje Lasić, lik Jerka: povučen, samozatajan, no bez obzira na opasnost uvijek pomaže. U romanu *Čuvaj se senjske ruke* takav je Cipriano Guidi; u *Seljačkoj buni* Toma Milić; u *Kletvi* to je prosjak Miroslav koji pomaže Stanku – Benku i spašava Anđeliju. Ciprianovo dobročinstvo kad obavještava o Dominisovoj izdaji, ilustrira citat:

- Taj Cipriano dođe da vam kaže, da se Senju sprema zlo. Vaš pastir - Mark-Antun, vas je izdao Mlečiću. Zavjerio se tajno, da će svoje stado izdati vuku. Prevario je cara, hineći pravicu, prevario je vas, hineći mir. Rastjerati vas rade iz Senja u sve krajeve svijeta, iskorijeniti vaše lijepe šume, smaći vaše vojvode, sažeći brodove, oteti vam glavu, blago, sablju, ime, domovinu - a himba Marka Antuna izabra svojim oruđem mićenika mletačkog, generala Josipa Rabatu. (Šenoa, 1964: 44)

6.2. Kompozicija Šenoinih romana

Kompozicija je pokazatelj da su pisci inspiraciju nalazili u istim uzorima, te da su učili jedni od drugih. Od jednostavnih kompozicija u počecima stvaranja, s vremenom se došlo do kompliciranijih kompozicija. Tu podjelu donosi nam Lasić, te navodi tri tipa kompozicije:

- a) linearno progresivna kompozicija
- b) kompleksno paralelna kompozicija
- c) spiralna kompozicija s linearno progresivnom okosnicom

Kod linearno progresivne kompozicije, jedna osnovna radnja povezana je s ponekom epizodom, koja nikada ne čini samostalnu radnju. Primjer linearne kompozicije je *Požeški đak* Miroslava Kraljevića i *Zmaj od Bosne* Josipa Eugena Tomića. Kompleksno paralelna kompozicija nalazi se u romanima ovog razdoblja, fabula je građena od različitih dijelova čija se radnja odvija istovremeno, isprepliću se i na kraju spajaju u jednu točku koja donosi rasplet. Primjerice roman *Zlatarovo zlato* započinje s četiri radnje istovremeno, koje se ubrzo spajaju u jednu i dalje radnja teče linearno progresivno. Slična je situacija u romanu *Čuvaj se senjske ruke*, gdje je teško odvojiti glavnu radnju i epizode, a pisac se više koncentrira na oslikavanje vremenskog razdoblja nego na čvrste jedinstvene spletke. Na kraju se svi različiti događaji spajaju i dolazi do razrješenja.

Roman *Seljačka buna* vrlo je dobro organiziran i ima jasnu strukturu. Dva su glavna djela u romanu – prvi dio o ustanku seljaka i njihovoj pobuni protiv plemstva, a drugi dio o sukobima među samim plemstvom. U sklopu glavnih jedinica radnje nalaze se i dvije podradnje. Prva podradnja povezana je s prvom jedinicom radnje i govori o ljubavi Jane i Mogaića, dok je druga podradnja povezana s drugom jedinicom radnje i govori o ljubavi Sofije i Milića. Za razliku od ostalih romana, ovdje ljubavna intriga nije u glavnom fokusu, ali se ipak dobro uklapa u tok radnje. U romanu su zastupljene poema o jednakosti, realni likovi, jasna objašnjenja, simboli i vizija hrvatske povijesti, a sve to čini *Seljačku bunu* remek-djelom hrvatske književnosti.

Spiralna kompozicija s linearno progresivnom okosnicom, prisutna je u romanu *Diogenes*, jer je kako navodi Lasić, specifičnost intrige prisilila Šenou da mijenja uobičajeni tip kompleksno paralelne kompozicije. U romanu se događa nešto vrlo zanimljivo što komplicira radnju. Jedan od likova po imenu Janković pretvara se da je prijatelj Klefeldov, a istovremeno glumi prijateljstvo i ljubav prema Baćanki. Čitatelji znaju da Janković igra igru, ali na piscu ostaje da prikaže na koji način to radi i kakve će to posljedice ostaviti na Klefelda, Baćanku i Troila (hrvatsku stranku). Jankovićeva igra otkriva se kroz niz epizoda, zagonetki, scena, dijaloga i monologa. Sve te podradnje spiralno se nižu oko glavne radnje koja jednolično teče svome kraju.

Lasić navodi četiri glavne radnje koje obavijaju radnju-okosnicu, a to je borba Horvata za nezavisnost, pravo i čast Hrvatske:

1. krug događaja i lica na Griču
2. krug oko Prišlina
3. krug oko Gorjanskog i kraljica
4. ljubav Anđelije i Berislava

Šenoa je u povezivanju različitih dijelova fabule vodio računa da glavni dio fabule bude jasan, kako bi se ostali dijelovi oko nje odvijali spiralno.

6.3. *Stilska sredstva u romanima*

Šenoa raspolaže širokim spektrom stilskih sredstava i koristi ih u skladu sa sadržajem koji opisuje, pa se stoga s pravom naglašava da je stil njegova glavna odlika (Sertić, 1970: 192). U opisima povijesnih događaja naglašen je *kronikalni stil*, koji se nalazi u svim povijesnim romanima. Služeći se kronikalnim stilom, Šenoa svoje romane od početka datira u točno određeno vrijeme, upotrebljava duže rečenice i više nego inače zalazi u epsku širinu (Sertić, 1970: 193). Ovdje donosimo primjer kronikalnog stila u romanu *Zlatarovo zlato*:

Na Tominje 1597. sazva ban gospodu hrvatsku u Zagreb u državni sabor. Sazva i vojsku svoju, da je pregleda pa da će krenuti na Turke da popravi što je ludo pokvario bio. Zagrepčane to dakako nije ni najmanje veselilo, jer su znali da su gospoda na njih kivna i da može s toga zla biti, osobito otkad je Ivan Jakopović smjelom riječi na požunskom saboru otkrio bio nečuveno nasilje neke gospode. Zato su gledali svom silom da kraljevski sud rekne svoju proti Stjepku Gregorjancu. I tu im bijaše od velike pomoći knez Đuro Zrinjski, kraljevski tavernik koji se inače slabo miješao u raspre hrvatske gospode i koji je sa svoga velikoga junaštva više pažen nego ljubljen bio kod kraljevskoga dvora. (Šenoa 2004: 239)

Temeljna značajka Šenoinog stila su kratke i jezgrovite rečenice. Kratkim rečenicama postiže se određena napetost, ali i ubrzava radnja u dijelovima u kojima je to prikladno i potrebno. U opisima prirode s vrlo malo rečenica može opisati ugođaj i atmosferu, služeći se pri tome antitezom:

Bila je lijepa tamna noć. Zlatni mjesec stajao je nad tamnom gorom, zvijezde treptjele kao krijesnice o busenu. Drveće steralo sjenu preko druma, u tamnoj matici potoka prelijevala se mjesečina kao alem – a svuda tiho, a svuda mir ni šturka nije bilo čuti. (Šenoa, 2004: 235)

Čitajući ovaj citat kao da smo i sami dio njegova romana, kao da smo baš u tom trenutku romana. Naglašavajući tišinu i mir Šenoa je naglasio scenu koja slijedi, a protkana je nemirom i pokretom, tvoreći antitezu s prvom scenom:

Iz grada samoborskoga pleti vilovito vranac, a na njem crna gospa pod crnom koprenom. Letio konjic, jedva se doticao zemlje, letjela za gospom crna koprena, kao da prši obnoć andeo smrti mrkih krila; letjela kraj nje na zemlji njezina sjena kao zla savjest grešne duše. I sama se prepa od svoje sjene. Sada potjera konja put kranjske međe. Eno u mjesečini bijeli se grad Mokrice! I življe potjera žena konja. Hvala bogu, još su vrata otvorena. Unide. (Šenoa, 2004: 235-236)

Gomilanjem tmurnih i mračnih izraza, Šenoa anticipira događaje koji dalje u romanu slijede. Odabirom mračnijih izraza i riječi, naglašava se ozbiljnost i dramaturgija radnje koja dolazi. Kao bitnu osobinu Šenoina stila moramo naglasiti i *patos*, koji upotrebljava u patriotskim čuvstvima kao i ljubavnim scenama. Bijeda kmetova u *Seljačkoj buni* opisana je s puno patosa:

Glasan plač tužnih majka razlijegao se po selima, gorke suze kvasile su grudu hrvatskih seljaka. Na konopcu tjerala je surova četa Tahovih oružnika u vojnike mladiće kmetske i slobodnjačke. Sto puta izvinu se kletva iz seljačkih grudi prema visokim kulama Susjeda. (Šenoa, 1968: 108)

Kako bi naglasio komično djelovanje Šenoa se služi *ironijom*, a to interpretira u odgovoru gradskog suca Teletića:

Ne čudim se ja tvomu rifu papira, niti tvome oštromu peru, niti svim sjajnim argumentima tvojim, dragi Niko, prihvati debeli sudac držeći se za pês, al se većma čudim da je ovaj zlatni *argumentum ad hominem*, što ti ga je dao moj predšasnik iz varoške kese, da bude sucima naše pravo jasnije, kad si ono pošao u Požun – da onaj zlatni *argumentum* nije pao u vagu pravice, te nas, štono se veli, skuhaše. (Šenoa, 2004: 80-81)

Ipak, najizraženija osobina stila kod Šenoa je *dijalog* pa se Šenou može nazivati i "majstorom dijaloga". U romanu *Diogenes*, već se u prvom poglavlju nalazi dijalog između majstora Magića i njegove žene:

"Miško! Miško!" ozva se na vratima tanani glas ženskog grla neobično oštro.

"Šta je dušice draga?" zamrmori bravar smierno.

"Ti čini mi se, zvijezde brojiš, Miško!"

"Ne brojim, dušice, gledao sam samo na ulicu."

"A šta ti, dragi Miško, imaš na ulicu gledati?" produlji gospodarica Kata oštrije.

"Valjda imaš i u kući koga gledati, a kako je nebo oblačno, i onako ne vidiš zvijezda."

"Kiša, kiša, zlo vrijeme," otpenta bravar zabrinut.

"Kakva te kiša muči? Pada, pada i nek pada. Ili je kaniš možeš u rešetko skupiti? Evo ide mrak. Posla je, mislim, dosta bilo. Baci kladivo, utrni vatru. Valjda ne ćeš kod uljenice lokote graditi? Amen, Miško, amen! Ne imaš li mene, svoju ženu? Ili više nisam vrijedna, da me pogledaš, a?"

"Oh, oh!" prosvjedova po zakonskoj dužnosti debeli bravar... (Šenoa, s. a.: 8-11)

Iz dijaloga možemo iščitati plahu narav majstora Magića i oštru narav majstorice, a dijalogom se koristi još nekoliko puta u prvom poglavlju. Ovdje se Šenoa dijalogom služi ne samo za karakterizaciju pojedinih lica, nego i za razvoj radnje, prikaz situacije i kao sredstvo komunikacije. Najvažnija funkcija Šenoinih dijaloga jest razumijevanje duševnog života likova, te stvaranje ozračja identičnosti i vjernosti vremena koje opisuje. Šenoa upotrebljava i formu autorskog pripovjedača, te na diskretniji način uspostavlja vezu s čitateljem, pa tako "iz pričanja u trećem licu prelazi u pričanje u drugom licu..., a da ne kida iluzije prisutnosti" (Sertić, 1970: 199). Takav je opis Baronesse Amélie u romanu *Diogenes*:

"Baronessa Amélie", tako ju zvaše i majka, bijaše djevojka čudnovata; u širokom i dugačkom visokom licu, koje te sjećalo očevih crta, vidjelo se neko driemno nehajstvo, neka mramorna hladnoća, bijaše to kao ledena kora, na kojoj badava tražiš iskrnu osjećaj; a i velike zjenice svjetlozutih očiju ni da su trenule trenom. Pod visokom nebieljenom kosom uspinjalo se je visoko čelo, na kojem si razabirao neko ozbilje, neki promišljeni mir. (Šenoa, s. a.: 79)

Kao još jedna Šenoina stilska osobina, spominje se diferenciranje likova po načinu govora, pa tako možemo primijetiti razliku između zakletve plemića Pavla i pučanina haramije Miloša Radaka. Često su govorne karakteristike sredstvo kojim se indirektno ocrtavaju pojedini likovi. Također, iz govora likova moguće je vidjeti brojne značajke poput pripadnosti, porijekla, obrazovanja i slično. Pavao uz odar mrtve Dore, proklinje Klaru u patetičkom stilu:

Ja sam junak, ja nisam krvnik komu je zvanje pogubiti trovnicu. Ne, drugu ti namjenjujem osvetu. Idi, nosi sobom kroz vas vijek bludnu svoju strast kao vjekovitu neizlječivu ranu, neka te pali paklenim plamom, neka te mori vječnom žeđom, i kad ti lica uvenu, i kad ti se tijelo isuši, neka bukti još u tvome srcu bijes kao vatrena gora. A kad tihom noći ustražiš u snu počinka, neka stane preda te ovo nevino dijete, blijedo i suznim očima, a ove oči neka naperi na tvoje vrelo srce kao leden nož. Gini i živi, živi i gini. Prokleta bila do groba i preko groba! (Šenoa, 2004: 266)

Pavlova zakletva upućena je isključivo Klari i odgovara trenutku u kojem je izrečena.

Pavao ne okalja svoje ruke Klarinom krvlju, već je prepušta izjedanju grižnje savjesti. Radakova zakletva također je donesena u patetičkom stilu:

Kunem se na mrtvu ovu ženu, tako mi pravi bog pomози i moja vjera hrišćanska i vas dvor nebeski, da neću mirovati i počivati, da neću okusiti što mi grlu godi i tijelu prija, dok ne osvetim žene, dok ne bude ubojici njenomu živa na ramenima glava, tako mi se ne satrlo sjeme od srca, od blaga i kruha, kruha kojim se čovjek hrani, i ne ovršim li što sam se zakleo, nemo u kumu kuma, u prijatelju prijatelja, i što god se mučio, zaludu se mučio, nego mi se sve rđom stvorilo, i vodili me bijesna od manastira do manastira i ne mogli mi lijeka naći, i na koncu lajao kao pašče, tresnula me nebeska visina, i proždrla me paklena dubina, gdje će vrazi mučiti dušu moju po vijeke. Amin. (Šenoa, 2004: 273-274)

Za razliku od Pavlove, Radakova zakletva sadrži ustaljenu formu po kojoj zaziva Božju pomoć, a potom zaziva na se kaznu ako ne izvrši zakletvu. Kao još jedna odlika Šenoina stila, važno je spomenuti korištenje stranih riječi, pa tako govor učenih ljudi obogaćuje latinskim izrazima, a govor gospode i plemića francuskim riječima i frazama. Kapelan u *Zlatarovom zlatu*, obraća se majstoru Krupiću:

"*Re vera!*", progovori kapelan, dignuv glavu, majstoru Krupiću koji je ponosito smiješeći se motrio svoje djelo, »*re vera*, to je pravi *poculum caritatis* iliti čašica ljubavi... (Šenoa, 2004: 85)

Unutrašnji monolog koji je značajno stilsko sredstvo moderne literature, prvi je u hrvatskoj književnosti upotrijebio Šenoa i to već u *Zlatarovom zlatu* (Sertić, 1970: 200). Unutarnjim monologom autor sebi stvara prostor unutar romana u kojem može indirektno iskazati svoje mišljenje o određenom problemu i liku, a sve pod krinkom samog lika iz djela. Monolog je pisan u prvom i drugom licu, a njime pokazuje duhovno raspoloženje likova i tijek misli. Ovako o svom životu razmišlja Klara Grubarova:

...Spustiv glavu, skrstiv na krilu ruke, zamisli se lijepa Klara. Šta si bila? Bogata gospa Grubarova. Šta si sada? Slavljena banica hrvatska. Ne, ne! Laž je – pusta laž! Šta si bila, šta si sada? Roba – pusta roba. Gdje ti je ljubav, gdje ti je srce? Jeli ti cvijet mladanah dana orosila suza ljubavi? Nije. Jeli cjelov od srca ugrijao bujen usne? Nije. Krv je bila – pusta

krv, ništa drugo. Plaho dignu banica oči i pogled joj zape na slici. Evo ti života – ti si zlatna zmija – ti si Dalila. Klara skoči, u očima sinu joj suza. Zar nije mi poskočilo srce kad ga opazih? Ne htjedoh li ga ljubiti od srca – Pavla? Ta pala bih pred njega kao pred Boga. A on me odrinu kao smet. Al osvetit se moram. To u mom srcu gori paklena iskra – njegovo ime... (Šenoa, 2004: 234)

Monolog kao važan dio radnje iskazuje Klarinu želju za osvetom. Prema analizi stila, možemo zaključiti da su kod Šenoa najviše izražene osobine realizma. Šenoa realistično opisuje zagrebački građanski ugođaj, scene bitaka i psihološko stanje likova. Romantičarski elementi u romanima vidljivi su u scenama otmice, u ljubavnim i političkim spletkama, oslikavanju noćnih krajolika obasjanih mjesecom, divljih i bijesnih sila prirode i razularenih strasti kod likova. Razularene strasti likova karakteristične su i za predromantičke stilove, pa je opis raspoloženja bana Erdödića nakon poraza u bitci pod Susjedgradom karakterističniji za predromantiku nego romantiku (Sertić, 1970: 205). Odabran je citat koji najjače dočarava cijelu ovu psihološku bitku i vrhunac spletki koje dovode do nevremena ne samo u prirodi već i u samim likovima romana:

U mračnom klancu leti na konju ban, na konju svoga vrata, poražen, bez mača, bez zastave. U klancu mrmori potok: Sramota! I ban leti dalje. Kraj puta osovni se mrka klisura ko div, kada kroz rug veli banu: Sramota! Ban skupi plašt i leti dalje. U dolini njišu se o mjesecini srebrovite vrbe ko noćni duhovi i šapću: Sramota! A ban juri dalje, dalje. Ali s neba bulji u njega blijedi, užasni mjesec, a u nepomičnim mu crtama čitaš: Sramota! Sramota! Sramota! – oziva se svijest, a u banovu srcu leže se zmija osvete. (Šenoa, 1968: 144)

7. Zaključak:

August Šenoa je izuzetno važna figura u povijesti hrvatske književnosti. Pored niza važnih doprinosa koje je napravio u svojem literarnom stvaralaštvu, osobito je važan za pojavu hrvatskoga povijesnoga romana. Doba u kojem je živio i djelovao (druga polovica 19. stoljeća) doba je intenzivnih napora na konstituiranju hrvatske nacije i nacionalnointegracijskih procesa, a ujedno i produženi utjecaj hrvatskog narodnog preporoda i stvaranja književnosti na hrvatskom jeziku. Ugledajući se na neke strane uzore (poput Waltera Scotta i njemačke autore) August Šenoa napisao je niz povijesnih romana (*Zlatarovo zlato*, *Čuvaj se senjske ruke*, *Seljačka buna*, *Diogens*, *Kletva*), po kojima je dobio ime „hrvatskoga Scotta“ i tvorca romana kao novog književnog oblika u hrvatskoj književnosti. Šenoa je izvorni stvaralac, koji je imao svoj stil i birao teme iz hrvatske povjesnice, pa je kao i Scott svoja djela i njihovu kompoziciju stvarao temeljem arhivskih i povijesnih spisa na kojima je gradio fabulu, realistično opisujući živote plemstva i običnog puka.

Šenoa se čitatelju nastojao približiti opisujući svakodnevicu seljaka i malograđana, djelovanje cehovskih udruženja i opisom velikih scena masa u bitkama. U oblikovanju karaktera i Šenoa i Scott biraju jednodimenzionalne likove, većinom podređenog položaja npr. sluge ili kmetove, sa znatno većim udjelom muških likova. Istaknuti povijesni likovi najčešće su u Šenoinim djelima epizodni, dok radnju nose nepoznati suvremenici koje Šenoa gradi prema vlastitom umjetničkom senzibilitetu, fabulira i oblikuje njihove karaktere. Scott se zadržava na detaljima i ulazi u filozofska razmatranja, dok se Šenoa koristi zbijenim i sažetim načinom izražavanja i jednostavnijom linearno progresivnom kompozicijom. Obojica svojim načinom pisanja postižu autentičnost i uvjerljivost povijesnih zbivanja i približavaju ih suvremenom čitatelju koji je bio senzibiliziran za povijesne teme, osobito one iz nacionalne prošlosti.

Šenoa piše u doba kad je u europskoj literaturi dominirao realizam i naturalizam. Mnogi kritičari Šenou su skloni svrstati u romantike, ali se ipak može reći da su kod njega prisutni utjecaji svih tih pravaca, s time da je realizam ipak dominantan, a neki smatraju da pripada i prosvjetiteljstvu u smislu podržavanja uloge građanskog sloja, idealiziranja građanskog morala i načina života.

Romantične teme u Šenoinim djelima dokaz su uklapanja u tradiciju europskog povijesnoga romana. Fabule Šenoinih romana su, kao i u europskom povijesnom romanu protkane motivima koji su u povijesni roman ušli posredstvom romantike, a nasljeđe su viteških romana, herojsko-

galantnih romana i predromantičkih stilova. Romantizam se u europskoj literaturi javio kao najučinkovitiji način da se u umjetničkom obliku najjasnije izraze nacionalne aspiracije, ideologemi, kolektivni mitovi i etičke dileme čitave zajednice, i tako u jednom obliku zadovolje osnovne teme jednog razdoblja. Ta se ocjena može primijeniti i u prosudbi Šenoinih povijesnih romana. Šenoini povijesni romani privukli su čitateljsku publiku u svom vremenu, te i danas imaju značajan utjecaj na književnost, kulturu i populariziranje povijesti. Prikazujući povijest na način razumljiv čitatelju, stvarao je živopisne slike prošlosti, a opisujući složenost povijesnih događaja prikazivao je utjecaj povijesti na pojedince, nepravdu i zakidanje, te borbu za slobodu i pravdu. Kombinirajući povijest, fikciju i likove omogućio je lako povezivanje i shvaćanje hrvatske prošlosti. Vješto je opisivao likove i njihove duboke emocije, moralne dileme i sukobe, a psihološki profil likova prikazivao je kroz dijaloge i unutarnje monologe. Svojim stilom tj. jasnoćom, preciznošću i bogatstvom opisa omogućio je vizualiziranje likova i događaja. Da bi prikazao jezik i govor svoga vremena, pažljivo je birao riječi, dijalektalne izraze i arhaične jezične obrate.

Svojim djelima, Šenoa je želio čitateljskoj publici dati poduku iz rodoljublja, a svoj patriotizam i duboki nacionalni osjećaj jasno je pokazao u svim svojim djelima i cjelokupnom stvaralaštvu.

Šenoini romani:

- Šenoa, A. (2004) *Zlatarovo zlato*, Zagreb: Večernji list
- Šenoa, A. (1964). *Čuvaj se senjske ruke*, Zagreb: Mladost
- Šenoa, A. (1968). *Seljačka buna*, Zagreb: Zora
- Šenoa, A. (s. a.) *Diogenes*, Zagreb: Knjižare L. Hartmana
- Šenoa, A. (1978). *Kletva* dio I i II, Zagreb: Globus

Literatura:

- Gotički roman. U: *Hrvatska enciklopedija*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=22853> (pristup ostvaren 15.6. 2023.).
- Jarnević, Dragojla. U: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, URL: <https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28774> (pristup ostvaren 17. 5. 2023.).
- Klaić, N. *Historijska pozadina Šenoine pripovijetke i romana //Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu* Vol. 13 No. 17-18, 1982.
- Lasić, S. (1965). *Roman Šenoina doba (1863–1881)*, U: Marijan Matković, Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga 341. Zagreb
- Matanović, J. (2003) *August Šenoa između teorije i prakse* U: Krsto i Lucijan. Zagreb: Naklada Ljevak
- Matanović, J. (1998) *Vrijeme preporoda kao tema hrvatskog povijesnog romana ili o vezi preporoda i hrvatskog povijesnog romana*, Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu, Vol. 24 No. 1. URL: <https://hrcak.srce.hr/103634>
- Nemeč, K. (2000) *Leksikon hrvatskih pisaca*. Zagreb: Školska knjiga
- Nemeč, K. *Šenoina koncepcija povijesnog romana*, U: Umjetnost riječi: časopis za znanost o književnosti. 36 (1992), 2, str. 155 - 164
- Nemeč, K. (1995). *Povijest hrvatskog romana od početaka do kraja 19. stoljeća*, ur. Zlatko Crnković, Zagreb: Znanje

- Pavlović, C. (1999) *August Šenoa i Scottov model povijesnog romana*, U: Komparativna povijest hrvatske književnosti: zbornik radova I., ur. Frangeš, I., str. 162 – 174
- Pikarski roman. U: *Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža*.
URL: <https://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=48210> (pristup ostvaren 15. 5. 2023.).
- Prosperov Novak, S. (2003). *Povijest hrvatske književnosti od Bašćanske ploče do danas*, Zagreb: Golden marketing
- Sertić, M. (1970). *Stilske osobine hrvatskog historijskog romana*, ur. Flaker, A., Pranjić, K., Hrvatska književnost prema europskim književnostima od narodnog preporoda k našim danima, Zagreb: Mladost
- Šenoa, A. (1978). *Članci; Kritike; Govori; Zapisi; Pisma*, Zagreb: Globus
- Šicel, M. (2012) *Šenoa, August*, U: Hrvatska književna enciklopedija (sv.4), ur. Visković, V., Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža
- Škreb, Z. (1998) *Književne studije i rasprave*, Zagreb: Alfa
- Viteški roman. U: *Hrvatska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža*,
URL: <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=64898> (pristup ostvaren 15. 6. 2023.).
- Živančević, M.; Frangeš, I. (1975) *Povijest hrvatske književnosti*, knjiga IV, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber